

A LAPSZERKESZTŐ VÉRTESI ARNOLD

(Egy fejezet a magyar sajtó 1861—1871 közti történetéből)

VÉRTESY MIKLÓS

Vértesi Arnold,¹ a múlt század második felének egyik legtöbbet olvasott, s azóta méltatlanul elfelejtett elbeszélője, a kritikai realizmus egyik magyar úttörője volt. Írói pályája elején egy baloldali írókból álló csoport vezetőjének ismerte el, és egy időben egyszerre három lapot szerkesztett. Élete második felében viszont magányosan, társtalanul, íróbarátok nélkül állt. A következő oldalak ennek a társtalanságnak a kialakulására keresnek választ. Ugyanekkor Vértesi szerkesztői tevékenysége jellemző fényt vet a kiegyezés körüli esztendők irodalmi életére és a kapitalizálódó lapkiadási viszonyokra. Ezért is megérdemli, hogy behatóbban foglalkozzunk vele.

FEKETE LEVES, HARANG

Vértesi 1852-ben, 18 éves korában került Miskolcra a fővárosba. Az egyetemre iratkozott be, de vallomása szerint a leghőbb vágya az volt, hogy író legyen. Pályáját romantikus történelmi novellákkal kezdte. Mikor ezek közül egyet 1856-ban leköszölt Vadnay lapja, a *Hölgyfutár*, végleg hátat fordított a polgári életnek. Elhatározta, hogy tollából él meg. Elbeszélései ettől kezdve fél évszázadon át gyors egymásutánban jelentek meg a legkülönbözőbb folyóiratokban és hírlapokban.

A megélhetéshez ez kevés volt. Az írás abban a korban csak úgy lehetett kenyérkereső pálya, ha a versek, regények szerény tiszteletdíját újságírói, szerkesztői fizetéssel toldották meg. Ezt az utat választotta Vértesi is. Gyorsan, könnyen, jó stílusban írt, s így hamar helyet kapott az egyik lap szerkesztőségében, hogy melyikben, ezt adatok hiányában ma már nem tudjuk megállapítani. A gyakorlati tudnivalókat hamar elsajá-

¹ A Vértesire vonatkozó irodalom: Császár Elemér: V. A. Kisf. Társ. Évl. 48. köt. 1914, 118—141. l. — Vértesy Miklós: V. A. Utószó V. A.: A tengeri rák c. kötetében. 1960. — V. A. A magyar irodalom története. IV. 1849—1905. 1965. 493—496. l.

Neve könyvein, írásai alatt különböző formában található. Házasságlevelében a Vértesy változatot olvashatjuk, ő maga leggyakrabban a Vértesit használta.

tította, s ennek pár évvel később, mikor főszerkesztő lett, nagy hasznát vette.

Az 1859-i osztrák—olasz—francia háborúban elszenvedett vereség, és ennek következménye, a zürichi béke, felszínre hozta az osztrák monarchia belső gyengeségét. A bécsi udvar, hogy uralmát megerősítse, közeledni próbált a magyarsághoz. Bachot menesztette, az önkényuralmat enyhítette, kereste a megegyezés lehetőségeit, kiadta az októberi diplomát, februári pátenst és enyhítette a cenzúrát. A lapokban — mértékkel ugyan — fel lehetett vetni a kényes politikai kérdéseket, bírálni lehetett az abszolutizmust. Ennek hatására erősen felpozsduált a politikai és vele együtt az irodalmi élet: egy sereg új folyóirat indult.

Szaporodtak az élelapok is. Jókai 1858 óta fennálló *Üstököse* mellett 1860 júliusától megjelent Tóth Kálmán *Bolond Miskája* és 1861 április 6-ától a *Fekete Leves*. Utóbbit Matkovich Pál szerkesztette, írói nevén Bús Vitéz.

A szerzők neve a hetilap kilenc hónapos fennállása alatt egyetlen cikk, egyetlen vicc, egyetlen kép alatt sem szerepelt. A második negyedévi előfizetési felhívásban azonban érdekes adatot találunk erre vonatkozóan: „Főmunkatársunk Vértesy Arnold, kinek tolla szerezte meg minden bizonnyal eddig is a *Fekete Leves* iránt megnyilvánult elismerés nagyobb, becsesebb részét, ezentúl is főmunkatársunk marad, sőt az ediginél is nagyobb működési tért töltend be.”²

A *Fekete Leves* különleges színt jelent „bolond lapjaink” között. Magas irodalmi színvonal jellemzi. Élce, humor, vicc alig található hasábjain, a legtöbb helyet a keserű ironia, az éles szatíra foglalja el. A szatíra sokkal időtállóbb, mint a sziporkáit gyorsan elvesztő vicc, s ez az oka annak, hogy a *Fekete Levest* a mai olvasó is élvezettel forgathatja, nem érzi olyan elavultnak, mint kortársait, a maguk idejében igen kedvelt *Üstököst* és *Bolond Miskát*.

Ez a szatírai él közeli rokonságot mutat a főmunkatárs később írt újságcikkeivel, egyes regényeivel — különösen a *Csiricsáry Bertalannal* — ugyanolyan stílusban gúnyolja közállapotainkat. Bús Vitéz humora viszont túlzó — novelláiból legalább ez tűnik ki — és néha erőltetett. Ez igazolja az előfizetési felhívás állítását: a tartalom jelentős részének valóban Vértesi a szerzője. És ez egyúttal azt is jelenti, hogy a lap sajátos jellege nem a főszerkesztő, hanem a főmunkatárs érdeme.

A mutatóvényszámban megjelent programcikk szerint a *Fekete Levesben* lesznek „keserű falatok a nemzeti fölvirágzásunk fáján rágódó férgeknek, a hízélgés konyháján élődő tányérnyalóknak, nyegle álbölcseknek, apró nagyembereknek, erényekül magasztalt gyarlóságoknak, filléres hazafiságnak, szobrokká emelt Babszemjankóknak.” Ez a felsorolás igen hasonló Vértesi egy későbbi elbeszélésének, Az ezredik novellának³ a kez-

² *Fekete Leves*. 13. szám.

³ Megjelent: Bp., 1889. Újra *A tengeri rák* c. kötetben. Bp., 1960.

detéhez, s arra enged következtetni, hogy már a lapindítás előkészületeiben tevékeny részt vett.

A *Fekete Leves* majdnem kizárólag politikai irányú. Szatírájának fő céltáblája az abszolutizmus. Lerajzolja a birodalom szekerét, melyet a centralizáció, a bürokratizmus és az államadósság végleg kátyúba juttatott; a szuronyok hegyével fenntartott „konstitúciót”, a kétfejű sást, amely páva helyett felszállott a vármegyeházára; Schmerlinget, aki egyre jobban halad az önkény felé. Schmerling egy másik képen jobbát néhány magyar úr felé nyújtja, háta mögött tartott kezében azonban osztozt rejtetet. Aláírás: „Azok, akik hiszik, hogy annak az úrnak a másik kezében olajág van.”⁴

Keserű gúnnyal jellemzi a lap a passzív ellenállás kockázatát mit sem akaró politikáját. Egyik képen a távolban Garibaldi alakja látszik, elől alvó, heverő, pipázó magyarok. Alatta a következő szöveg: „Azok, akik remélnek bizonyos macska körmében, mellyel jó lenne a gesztenyét a tűzből kikaparni.”⁵ *Magyar politika* címmel jó tanácsokat ad: Ha Amerikába megyünk, ne üljünk hajóra. Igaz, hogy így sohasem érünk Amerikába, viszont tengerbe sem fulladunk. Ha csatát akarunk nyerni, ne kezdjünk csatát. Igaz ugyan, hogy így nem nyerhetünk, de máskülönben megeshetik, hogy elpáholnak bennünket. „Ha szabadok akarunk lenni — fejezi be a tanácsokat — ne tépjük le köteleinket. Igaz ugyan, hogy ezt elmulasztva sohasem leszünk szabadok, de ha eltépünk a köteleket, megeshetnek, hogy megerőltetjük magunkat.”⁶

Megkapják magukat a mérték nélkül túlzók is. Egy követ például a következő programot hirdeti: „Meg kell semmisítenünk mindent, ami az elmúlt tizenegy év zsarnoki önkényére emlékeztet. Törjük porrá a budapesti Lánchidat, mert hisz e mű is nevében hordja szenvedésünk átkos jelképét, a láncot.”⁷

Sokszor kipellengérezi a *Fekete Leves* a tartalom nélküli tüntetéseket, dinom-dánomokat, demagóg éljenzéseket. Egyik kortes örömmel jelenti benne, hogy újból alkotmányos úton lehet követeket választani, s ebből az alkalomból negyven embert sebesítettek meg az ellenpártból, nyolcat pedig agyonvertek. Az egyik szám azt tanácsolja az éhező indiaiaknak, hogy rendezzenek „banketteket, fáklyás zenét, táncvigalmakat ... Mi minden bajunkban ez orvosszerhez szoktunk folyamodni. Ez nálunk univerzális gyógy mód.”⁸

Áprilisban, a lap megindulásakor, a cenzúra igen enyhe volt. A sajtótermékek ugyan csak úgy jelenhettek meg, ha előzőleg bemutatták a rendőrségen, de — mint Vértesi írja — „bámulatos, hogy ezek a megré-

⁴ Fekete Leves. 5. sz. 20. l.

⁵ U. o. 5. sz. 20. l.

⁶ U. o. 3. sz. 9. l.

⁷ U. o. 2. sz. 7. l.

⁸ U. o. 2. sz. 5. l.

mult osztrák hivatalnokok mi mindent helyben hagytak akkor.”⁹ Például rögtön az első szám egyik képén egy Kossuthhoz hasonló férfi szónokol, számos magyar ruhás képviselő hallgatja, s a színhely a debreceni nagytemplomhoz hasonlít. Az alatta levő szöveg szerint „beszélük, hogy X megye követe hatalmas beszédet szándékozik tartani az országgyűlésen a felelős magyar minisztériumról, a magyar nemzeti hadseregről, magyar nemzeti bankról.”

A harmadik szám még merészebb. Thaly Kálmán *Divatos eszmék* című versében a következő sorok fordulnak elő:

*„Tizenhárom tábornok
S Batthyánnak vére
Még melegen párolog
S fölkiált az égre.”¹⁰*

Májustól kezdve ismét erősen működött a cenzúra. Majd mindegyik szám késett pár napot. A cenzorok sok cikknek és képnek a megjelenését tiltották be, ezek helyett újat kellett keresni, s ez tette lehetetlenné a pontos megjelenést. A július 4-i 14. számban például az egyik kép helyét a következő szöveg foglalja el: „Az alábbi sorokat képek tessék olvasni. Az ide szánt képen kívül kilenc kisebbet is kihagyott ama bizonyos vörösorrú plajbász.”

A 35. számot teljesen elkobozták, és Matkovich Pált a haditörvényszék fogságra ítélte. (Hamarosan hasonló sorsra jutott a másik két élc lap szerkesztője is, Jókai és Tóth Kálmán.) Emiatt decemberben hivatalosan is Vértesi vette át a szerkesztést. Neve azonban csak két számon szerepelt, mert az év végén az önkényuralom végleg betiltotta a lapot.

Egy hónap múlva már új helyen dolgozott: 1862 január 30-ától Vadnay helyett ő lett a *Hölgyfutár* főmunkatársa. Ez a megbízás nem soká tartott. Két hónappal később, mikor Szokoly Viktor szerkesztő utóda Bullovsky Gyula lett, lemondott, és április elsején önálló vállalkozásba kezdett. Maga indított egy napilapot *Harang* címmel. Kiadója Herz János volt, főmunkatársa az időközben kiszabadult Matkovich Pál.

Az esti órákban megjelenő fél ív terjedelmű hírlap hazai és külföldi tudósítások mellett apró, vidám történeteket közölt. Híryanagában főleg a főváros érdeklődését tartotta szem előtt. Tipográfiai hibája, hogy a hírek összefolytak benne, nem kaptak külön címeket, s így annak, aki bármi felől tájékozódni akart, végig kellett mindent olvasnia. A terjedelemnek közel felét hirdetések foglalták el. Előfizetési ára negyed évre csak 2 forint volt.

A közönség nem pártolta, nem vette a *Harangot*, s így a szerkesztő megjelenését április 30-án felfüggesztette azzal az ígérettel, hogy július

⁹ V. A.: Visszaemlékezések. A Hét. 1896. 407. 1.

¹⁰ Fekete Leves. 3. sz. 9. 1. A vers nagy port vert. Sokan érdeklődtek a szerző után, s ezért Thaly nevét a 4. szám szerkesztői üzenete elárulja.

1-étől nagyobb terjedelemben, mint politikai lapot fogja folytatni. A tervből nem lett semmi, és pár héttel később megkezdték az előfizetési pénzek visszaküldését.

ÚJ NEMZEDÉK, DIVATCSARNOK.

Az ötvenes évek végére már kialakult az úgynevezett „irodalmi Deák-párt”. Ide tartozott Kemény, Eötvös, Gyulai, Lévy, Szász Károly, Csengery, Greguss, sőt bizonyos fokig maga Arany is. Tagjai irodalmi és politikai téren egyaránt elítéltek minden forradalmi ideológiát.

A szabadságeszmékért lelkesülő Vértesi eleve távol állott tőlük. De nem közeledett Vachot, Lisznay, Sárosi társaságához sem, akik főleg a *Napkelet* körül csoportosultak. „Írásaikban — vélte a fiatal író — nincs semmi más, mint folytonos dicsekvés, léhaság, hazafias köntösbe bújtatott nagyképzű üresség.”¹¹

Akadtt azonban néhány fiatal író, akik egyik csoporthoz sem csatlakoztak, és akiket fiatalságuk, közös pályájuk és hasonló gondolkodásuk összekapcsolt. A kis társaságnak szervezete, elzárkózott, klikkszerű jellege sohasem volt. Ennek megfelelően vezetőt sem választottak, de később tehetsége, egyéni szeretetreméltósága és szerkesztői ügyessége miatt hallgatólag ilyennek ismerték el Vértesit.

Nézeteik nem voltak mindenben azonosak, de abban mindannyian megegyeztek, hogy a negyvennyolcas szabadságharc bűvkörében éltek, nem tartották helyesnek a politikától való visszahúzódást, a passzív ellenállást, lelkesedtek a szabadságeszmékért, gyűlölték az abszolutizmust, és demokratikusan gondolkoztak. A hatvanas évek elején egyébként a határozati és a felirati pártot, a későbbi balközép és Deák-párt elődeit, még nem választotta el olyan éles ellentét, mint a kiegyezés idején, a szélsőbal pedig nem különült el a határozati párttól. Még 1865-ben is, a *Magyar Világ* című lapnál együtt dolgozott Madarász, Ghiczky és Tisza Kálmán.

A társaságban a legbaloldalibb Tóvölgyi Titusz volt, aki pár évvel később a magyar írók közt először, hangoztatta a munkásosztály vezető szerepét. Áldor Imre „éles, kíméletlen, de mindig szellemes tolla erejével tűnt fel.”¹² 1867-től kezdve, amikor a Deutsch-féle lapokat szerkesztette, Áldor és Tóvölgyi volt Vértesi legbizalmasabb és legtöbbet dolgozó munkatársa. Harmadik belső munkatársnak és jóbarátnak Csukási Józsefet kell megemlíteni. A tagok közé tartozott még Abonyi Lajos, Balázs Sándor, Balogh Zoltán, Csávolszky Lajos, Dalmady Győző, Komócsy József, Matkovich Pál, az 1864-ben párbajban elhunyt Reviczky Szevér, Szabados János, Szász Béla, egy ideig Thaly Kálmán, később ifj. Ábrányi Kornél...

¹¹ V. A.: Visszaemlékezések. A Hét. 1896. 320. l.

¹² U. o. 320. l.

1862-ben Petőfinek és barátainak, a *Tizeknek* példájára önálló lapot akartak indítani. Körülbelül húszan fogtak össze, 21—29 esztendő írók. Lapjuk, az *Új Nemzedék* komoly és harcos irodalmi és kritikai lapnak ígérkezett, irodalmi, színházi, zenei és képzőművészeti szemlével.

Felelős szerkesztőként Balogh Zoltán neve szerepelt, a folyóirat ideológusa a 21 éves Reviczky Szevér lett. A mutatóványszám vezércikkében *Az irodalmi csoportosulás, mint irányeszmé* címmel megállapítja, hogy 1848-ig lapjaink szerkesztése meghatározott céllal és eszmével rendelkező csoportok kezében volt. A szabadságharc elvesztése után az irodalmi élet átmeneti megbénulását az írók számának rohamos szaporodása követte, „*roppant pelyvarakás, kevés maggal*”. Ennek következtében szétforgácsolódtak a legjobb erők. Ezért látja szükségesnek a fiatalok összefogását, a hasonló és azonos gondolkodású írók csoportosulását.

Az *Új Nemzedék* — bármennyire is szükség lett volna rá — nem tudott elég előfizetőt összegyűjteni, és mindjárt a kezdet kezdetén megszűnt.¹³

Vértesi ugyan kapott 1863 elején újabb szerkesztői megbízást. A *Divatcsarnokot* bízta rá a tulajdonos, Császár Ferenc családja. A kis, nyolc lap terjedelemben megjelenő folyóirat azonban kimondottan női újság, az írói csoport igényeinek semmiképpen sem felelt meg. Minden számában közölt divatmellékleteket, szabásmintákat, divattudósításokat, s emellett gyenge elbeszéléseket, jórészt idegenből fordítottakat. Színvonalukat címük mindennél jobban jellemzi: *A halálfejes grófné, A sír szélén* stb. Politikailag a *Divatcsarnok* teljesen közömbös volt, ilyen természetű cikkeket egyáltalán nem közölt.

Az új szerkesztő kissé emelte az irodalmi rész színvonalát, és június 1-étől különféle újításokat léptetett életbe. A borítékot elhagyta, s ehelyett fél ívvel növelte a belső terjedelmet. A szétküldést saját kezébe vette, mert az addigi kiadó, Noseda Gyula ellen sokat panaszkodtak az elkallódott, meg nem kapott példányok miatt.

Mindez nem segített a *Divatcsarnokon*. Június 30-án a mostoha gazdasági viszonyok miatt be kellett szüntetni további megjelenését.

KÉPES VILÁG

1863 nyarán szörnyű aszály pusztított az egész országban. „*Kiaszott minden — írja Vértesi erről az évről — nem volt zöld legelő sehol, a barom éhen veszett, azután az ember, mert nem termett semmi. Az egész dús Alföld sivár pusztaság lett. Aki nem látta ezt az ínséget, annak fogalma sem lehet róla. Nagy darab földet bejártunk, egy fűszál sem látszott sehol, minden kiégett.*”¹⁴

¹³ A Magyar történeti bibliográfia. 1825—1867. 3. köt. Bp., 1950. 364. lapja szerint az *Új Nemzedék* 1862 szept. 16—dec. 30-ig jelent meg. A Széchényi Könyvtárban csak a mutatóványszám található, és másutt sem akadtam rá több számra. Valószínűnek tartom, hogy csak ez jelent meg.

¹⁴ V. A.: Visszaemlékezések. A Hét. 1896. 527. 1.

Ilyen viszonyok közt a majdnem kizárólag mezőgazdasági termelést folytató országban minden pangott. A folyóiratok előfizetőinek java része elmaradt, újak nem jelentkeztek, ilyesmire a megcsappant jövedelmekből az irodalomra amúgy is keveset költő országban nem jutott pénz. A megmaradt lapok nyomorúságosan tengődtek, újak alapítására még gondolni sem lehetett.

Az inség csak 1865-ben enyhült, amikor két aszályos esztendő után végre kitűnő termést hozott a föld. A gazdasági javulás mellett a politikai helyzet is kedvezőbbre fordult. Az önkényuralom további fenntartása végleg lehetetlenné vált. A császár és a magyar politikai élet vezetői közt a megegyezés érdekében komoly tárgyalások indultak meg.

Mindezek eredményeként emelkedett az irodalom iránti érdeklődés. A közönség a kalendáriumok, ponyvaművek mellett kezdett újságokat, folyóiratokat is vásárolni. A könyvkiadás kezdődő kapitalizálódásának jeleként nagyobb cégek alakultak. Ilyen volt a Deutsch testvérek nyomdája. Családi vállalatként indult. Igazgatója Deutsch Mór 1869 júliusában testvérei jóváhagyásával részvénytársasággá szervezte át, de a részvények a család kezében maradtak.

Könyvet keveset adtak ki Deutschék, inkább csak nagyobb, díszesebb, élelmes ügynökök által könnyen eladható albumalakú műveket, mint amilyen a *Koronázási album* és az *Országgyűlési arcképcsarnok*. Ehelyett a folyóirat-konjunktúrát igyekeztek kihasználni. Egy időben öt időszakai sajtóterméket jelentettek meg, egy divatlapot (*A Divat*), kétféle képes irodalmi lapot (*Képes Világ*, *Magyarország és a Nagyvilág*) és két politikai újságot (*Pesti Hetilap* és a naponta megjelenő *Pesti Hírlap*).

Vértesi ezekkel a folyóiratokkal közeli kapcsolatba került. A *Divat* irodalmi mellékletébe már régebben írt, 1866-ban pedig őt bízták meg az akkor induló olcsó lapnak, a *Képes Világnak* a szerkesztésével.

A hatvanas évek közepén a reformkornak és a Bach-korszak első felének kedvelt folyóirattípusát, a divatlapot, a divatmellékletet és divattudósítást közlő vegyes tartalmú irodalmi folyóiratot kiszorította az a szórakoztató képeslap, amelynek legjellemzőbb példaképe az 1854-től 1921-ig fennálló *Vasárnapi Újság*.¹⁵ Ezt követte 1862-ben az *Ország Tükre* (neve 1865-ben *Magyarország és a Nagyvilágra* változott), 1865-ben a *Hazánk és a Külföld*, a rákövetkező évben pedig a *Képes Világ*.

Az új folyóirat havonta kétszer jelent meg 24 lap terjedelemben, negyedréti alakban. Nyomdai kiállítása elég szegényes. A hosszabb elbeszéléseket — teljesen érthetetlen, hogy miért? — ugyanabban a számban két, három részre osztották, mindegyik végére kitették a „*folyt. köv.*” jelzést, majd egy közbeékelte ismeretterjesztő vagy egyéb cikk után az olvasó megtalálhatta azt a folytatást, amelyet a következő számban várhatott volna. Ez az elvágás többnyire nem a lap alján történt, hanem valahol középen.

¹⁵ Dezsényi—Nemes: A magyar sajtó 250 éve. 1. köt. Bp., 1954.

Tartalma szerint a *Képes világ* szépirodalmi és ismeretterjesztő lap. A politikát — feltehetően a kiadó óhajára — teljesen mellőzte, sőt még az aktuális vonatkozások is ritkák benne. Egy-egy évfolyamban legfeljebb öt-hat olyan cikk található, amely híres emberek halálával, jubileumával, újonnan kinevezett miniszterrel, befejezett vasút- vagy alagút-építéssel foglalkozik. (Például az első évfolyamban: *Thiers, Kaulbach Vilmos, Gróf Bismarck, Jefferson Davis a fogságban.*)

Az irodalmi rész az első három évben a terjedelemnek a felét valamivel meghaladta, később elérte ennek kétharmadát. Színvonala eleinte elég alacsony, Ennek oka az anyagiakban keresendő. A kiadó olcsó lapot akart, és csak kevés tiszteletdíjat volt hajlandó adozni.

Az első évfolyamba eredeti elbeszélést Vértessin kívül csak Lauka Gusztáv, Kazár Emil és Német János írt. A későbbi évfolyamokban jelentékenyen kibővül ez a névsor Benczúr Zsuzsa, Csávossy József, Csengey Gusztáv, Erdélyi Gyula, Gergely Gusztáv, Pongrácz Emil, Tóvölgyi Títusz nevével, javarészt harmadvonalbeli írókéval. Néhány hosszabb népmesét is találunk benne (*A számárbőr, Babszem Jankó* stb.) .

Bár elvileg az 1861-ben elfogadott ideiglenes törvénykezési szabály elismerte, hogy „*az ész szüleményei*” is a törvény oltalma alatt állanak, az első magyar szerzőjogi törvényt elég későn, 1884-ben szavazták meg, külföldi írók, művészek pedig csak 1922 óta részesülnek jogvédelemben. Ezt kihasználva a hatvanas, hetvenes évek folyóiratai igen sok fordított elbeszélést közöltek a szerző tudta és engedélye nélkül, sőt néha még a magyar költők másutt már megjelent versei is megtalálhatók hasábjaikon.

A *Képes Világ* sem kivétel. Olvasható benne néhány külföldi klasszikusnak — Turgenyevnek, Diskensnek Poe-nak — hosszabb-rövidebb elbeszélése. Mellettük sok a gyengébb, de a közönség által kedvelt és általában írói értékkel is bíró munka. Szerzői közül William Wilkie Collins, Friedrich Hochländer, Ferdinand Kürnberger és Ponson du Terrail mellett egy sereg nőírótl emléketünk meg: Julie Burow, Catherina Brandon, Fernon Caballero, Luise Müller, Maria Sofia Schwarz. Sok fordított elbeszélés névtelenül jelent meg ilyesféle megjelöléssel: „*angol regény*”, „*lengyel beszély*”.

Gyakrabban szereplő költők Benedek Aladár, Csukási József, Komócsy József, Szász Károly, Tóth Endre, Zilahy Imre, a külföldiek közül leginkább a németek, Heine, Lenau, Schiller. A későbbi évfolyamokban gyakran találkozunk klasszikusainknak, Petőfinek, Aranyinak, Vörösmartyinak, Tompának, Eötvösnek, Czuczornak a verseivel, de ezek kivétel nélkül utánnyomások.

Az ismeretterjesztő anyag felőleli jóformán a tudomány minden ágát. Országismertetés, utirajz, történelem, régészet, néprajz, növénytan, állattan, új építkezésekről és technikai újdonságokról szóló beszámoló, híres emberek életrajza a legtarkább változatosságban követi egymást. Összeállításuk első pillanatban tervszerűtlennek hat, alaposabb vizsgálá-

lat után azonban feltűnik benne a céltudatos harc a tudatlanság és a babonák ellen, a haladó hagyományok ápolása (cikkek a szabadságharcok hőseiről, Dózsáról, Garibaldiról, Maninról), támadások a népszabadság ellenségei ellen (III. Napoleon stb.).

Különösen kiemelendő egy-két szociális vonatkozású cikk. Ilyen Az angol ipar árnyoldala című, mely egy parlamenti jelentés nyomán a brit sziget embertelen munkáskizsákmányolását ismerteti. Beszél a napi 16—18 órás munkaidőről, a munkájukat megtagadó munkások bebörtönzéséről, a lehetetlen lakásviszonyokról, a gyermekek elképzelhetetlenül borzalmas életkörülményeiről, a védőintézkedések teljes hiányáról és az ebből eredő betegségekről, szerencsétlenségekről, a magas halálozási arányról és a gyermekmunkásokról, akik hat éves koruktól napi 12—15 órát dolgoznak.¹⁶ A közölt tények legnagyobb részét megtaláljuk Marx egy évvel később megjelent *Tőkéjének* lapjain. A magát meg nem nevező szerző — talán maga Vértesi — humanizmusa a lehető legélesebb szavakkal bélyegzi meg azt a rendszert, amely emberek százazeit örökös boldogtalanságra, a gályaraboknál is embertelenebb életre kárhoztatja.

Az ismeretterjesztő írások legnagyobb része anoním, a szerzők neve csak mintegy öt százaléknál van feltüntetve. Köztük Ábrányi Kornél, Konkoly Dezső, Németh János, Pongrácz Emil neve mellett megtaláljuk Vértesiét, Áldorét, Csukásiét és Tóvölgyiét is, de az utóbb említettek minden bizonnyal nemcsak az általuk szignált cikkeket írták, hanem a névtelenek túlnyomó többségét is.

A *Képes Világ* nevéhez híven elég sok képet közöl, általában művészietlen fametszeteket. A színvonal csak 1869 után javult valamivel. A képet ebben az időben a szerzői jog épp úgy nem védte, mint az irodalmi és tudományos termékeket. Ennek következtében a dán, holland, olasz, osztrák, orosz, spanyol stb. lapok illusztrációs anyaguk jelentős részét már a negyvenes évektől kezdve az akkor meginduló nagy angol, francia és német képeslapokból vették át.¹⁷ Ezt a gyakorlatot követték a magyar folyóiratok is. Emellett természetesen közöltek eredeti alkotásokat is, főleg a hazai tárgyú cikkek illusztrálására. A *Képes Világ* azonban a kiadó szűkmarkúsága miatt majdnem teljesen mellőzte a magyar művészeket.

A folyóirat Magyarországon új típusú lapnak számított. Jóval szélesebb olvasóközönségnek készült, mint a *Vasárnapi Újság* és a *Magyarország és a Nagyvilág*. Tartalmából következően nemcsak a polgárságnak szánták, hanem a jobban kereső iparosoknak és a falusi értelmiségnek is. Ennek megfelelően ára olcsó, cikkeinek stílusa pedig egyszerű, közérthető. Távol állott tőle a néphez való „leereszkedés” és a néppel való „komázás”, ami Vas Gereben néplapjait (*Képes Újság*, *Népbarát*, *Hirmondó*) jellemezte. Nem próbálta meg az erotika vagy az izgalom

¹⁶ *Képes Világ*. 1866. 803—807. 1.

¹⁷ Dezsényi Béla: Az első magyar képes hetilap. MKSZ. 1940. 1—23. 1.

eszközeivel való közönséghajhászást sem — ez a módszer egyébként a korszak minden folyóiratától távol állott.

Arra nincs elég adatunk, hogy a ténylegesen milyen réteg olvasta. Mindenesetre népszerűségének, olvasottságának beszédes bizonyítéka az, hogy három évi fennállás után, 1869 elejétől a havi kétszeri megjelenést négyszerre emelték fel, és tipográfiáját majdnem kifogástalanná tették. Ugyanekkor formája megnagyobbodott, az oldalszám azonban lecsökkent huszonnégyről tizenhatra.

A lap sikerében a szerkesztő ügyességének, rátermettségének volt a fő érdeme. Ezt akarták méltányolni, azaz helyesebben még jobban kihasználni a Deutsch testvérek, amikor 1867 márciusában, illetve áprilisában Vértessire bízta a *Pesti Hírlap* és a *Magyarország és a Nagyvilág* szerkesztését is.

PESTI HÍRLAP

Pesti Hírlap címmel Deutschék eleinte a *Magyarország és a Nagyvilág* melléklapjaként adtak ki hetilapot. 1867 február 27-éig a főlappal együtt Frankenburg Adolf szerkesztette. Ekkor utóda Áldor Imre lett, a főmunkatárs pedig tíz hétig, a május 13-i 20. számig Vértesi. A kis újság nevét márciustól *Pesti Hetilapra* változtatták, március 5-étől pedig *Pesti Hírlap* címmel politikai napilapot indítottak.

Az új vállalkozás az előfizetési felhívás szerint pártonkívüli lapnak indult: „Minden egyéni meggyőződést tisztelve, a nemzeti közvélemény előtt meghajolva, a minisztérium és az oppozíció álláspontjait egyaránt méltatva... minden irányban függetlenek leszünk” — ígérték.¹⁸

A kiadó a kor divatja szerint egy arisztokrata névvel akart újságjának nagyobb tekintélyt és kelendőséget biztosítani. Ezért szerkesztőnek Lázár Kálmán grófot kérte fel, a kiváló ornithológust, a Deák párt hívét. Munkatársakul az első számban Bethlen Farkas grófot, Dózsa Dánielt, Gajzágó Salamont, Halmágyi Sándort, Kállai Bénit, Királyi Pált, Léway Józsefet, Ocsvay Ferencet, Pulszky Ferencet, Radics Ákost, Szász Károlyt és Torma Károlyt sorolja fel, túlnyomó részben Deák-párti politikusokat, magas tisztségeket (főispán, főbíró stb.) betöltő személyeket. Mindez arra mutatott, hogy a *Pesti Hírlap* a bejelentéssel ellentétben kormánytámogató újság lesz, s ezt a hiedelmet a megindulást követő első hét megerősítette.

Az első szám vezércikkében a szerkesztő a kiegyezést a jog diadalaként dicséri, és hirdeti, hogy „a visszaállított alkotmány a szövétnek, melynek lobogó lángja megvilágosítja előttünk az utat.” A második szám tárcája *Férfiakat zengek* címmel a szélsőbal képviselőit gúnyolja ki, akik „kevesen vannak, de sokat beszélnek. A szellemet nem nagyon vesztegetik, de a drága időt gyakran... Sújtás, vitézkötés bőven van a mellen és a szónoklatokban. E férfiak nem tudják, nem akarják feledni a múltat,

¹⁸ Pesti Hírlap. 1. sz. 1. l.

még egy jobb jövő kedvéért sem." A hatodik szám vezércikke 1848 és 1867 címmel Kossuth ellenes. Nem nevezi meg a turini remetét, de támadja Duna-konföderációs tervéért.

Lázárt túl érzékeny, ideges természete, nem egészen kialakult politikai nézetei és a szerkesztésben való gyakorlatlansága alkalmatlanná tette egy politikai napilap vezetésére. Helyette az irányítást igen hamar Vértesi vette át, aki a redakcióban kezdettől fogva dolgozott valamilyen – talán segédszerkesztői – megbízással. Lázár – mint az új szerkesztő írja – „már az első héten megszökött Erdélybe, annyira megrémült az én forradalmi cikkeimtől, meg az Áldor Imre menydörgéseitől. Onnan írt nekem, hogy „Kedves barátom! Csinálj a lappal, amit akarsz, nekem pedig hagyjatok békét!” Békét hagyunk hát neki, s én vettem át a szerkesztést.”¹⁹ Ezek a sorok három évtizeddel később kerültek papírra. Így érthető, hogy Vértesi, ha a lényegben igaza is van, az időpontban téved. „Forradalmi cikkei és Áldor menydörgései” nem az első, hanem csak a harmadik héttől kezdve jelentek meg. Ennek megfelelően neve a lap impresszumán április 12-től mint „ideiglenes szerkesztő” szerepel, április 28-ától azután az ideiglenes szó elmaradt.

Az új szerkesztő nem tartozott egy párthoz sem. Egyik vezércikkében nyomatékosan hangoztatja független helyzetét, amely fölmenti „a pártfegyelem kötelezettségei alól”.²⁰ Politikai nézetei egészen közel állottak a balszélhez. Részt vett a demokrata körök szervezésében, amelyek Kossuth szellemében az egész kiegyezést árulásnak tartották. A nemzetiségi kérdésben azonban a többségi párt álláspontján volt, elítélte a horvát önállósági és területi igényeket, túlzottnak találta a románok, szlovákok követeléseit, féltette a magyar nyelv hegemoniáját. A túlnyomórészt dzsentrikből és ehhez hasonló rétegből álló, a dzsentri osztályérdekeket támogató balközéptől belsőséges, mély demokratizmusa választotta el.

Lázár távozása után a *Pesti Hírlap*ot teljesen a saját politikai nézetei szerint alakította át. Új, baloldali beállítottságú munkatársakat foglalkoztatott. Közéjük tartozott Áldoron kívül Bródy Zsigmond, Csávolszky, Csukási, T. Nagy Imre, Pálffy Albert, Tóvölgyi és Szilágyi Virgil, aki külföldön élt, s onnan küldte feltűnést keltő cikkeit.²¹

Az új irányt először a március 24-i szám jelezte. A Vértesi által írt vezércikk már támadja a kormányt a fiumei ügy, az erdélyi különleges állapotok fenntartása és a közösügyi tárgyalások elhúzódása miatt. Ettől kezdve alig akad szám, amelyik ne bírálná az Andrássy kabinetet a kiegyezés pontjai, az osztrák államadósság átvállalása, a honvédség felállítására körüli huza-vona, a vasútépítési visszasságok stb. miatt.

¹⁹ V. A.: Emlékezés Csukási Józsefről. *Pesti Napló*. 1893. 302. sz.

²⁰ *Pesti Hírlap*. 97. sz. júl. 2.

²¹ V. A.: Visszaemlékezések. *A Hét*. 1896. 664. 1. és a lapban levő szignált cikkek. Az (r. e.)-vel jelzett vezércikkek írója Gulyás anoním-lexikona szerint T. Nagy Imre.

A cikkek jelentős részét maga a szerkesztő írta. Hangja egyszer támadó („Mi élni akarunk, élni, és tovább küzdeni minden törvényes eszükkel az 1848-i törvények teljes és csorbitatlan visszaszerzéséért”),²² máskor gúnyos („Rászoktattak már, hogy hálás köszönettel fogadjunk minden darabkát, mit visszaadni méltóztatnak abból, melynek teljes összegéhez jogunk van, de melyet követelni illetlennek tartanak mai nap”),²³ de soha nem megalkuvó.

Igen sok írás foglalkozik Kossuth személyével, jelentőségével, nézeteivel, képviselővé választásával, híres Cassandra-levelel. Ez utóbbit teljes egészében közölte is a *Pesti Hírlap*. A koronázást és a vele kapcsolatos ünnepségeket ugyan bíráló megjegyzések nélkül írja le, de nem is magasztalja a király személyét és a koronázás jelentőségét.

Az ellenzéki szellemű cikkek közül elvi megállapításai miatt külön említendő meg T. Nagy Imre június 16-i vezércikke. Azt vizsgálja, hogy az országot demokratikus alapon szervezték-e újjá. „Nem, százszor is nem — adja meg a feleletet. — Rang és születés voltak a főszempontok az összes magasabb hivatalok betöltésénél, s ha kivételesen egy-egy kapacitást a népből is fölvettek maguk közé, vagy jó szolgálatok fejében, vagy azért történt, mert a sok címzetes hivatalnok közé olyan is kellett, aki dolgozni tud.” Törvény előtti egyenlőségről nem lehet addig beszélni, míg az egyenlőségről szóló törvénynek nem a nép az őre, hanem „a családi és születési gyöngéd szempontoknak habozás, félelem és akadály nélkül hódoló arisztokratikus kormány.”

Külpolitikai téren az újság legfőbb követelése a béke megőrzése volt. Már 1867-ben fenyegetett ugyanis a francia—porosz háború kitörése. Gyors egymásutánban négy vezércikk foglalkozik ezzel a kérdéssel, és tiltakozik a franciákkal való szövetkezés ellen, mert ez háborúhoz vezethet. „Nekünk nem kell a drága szereplés a világ színpadán — hirdeti Vértesi — hol különben is csak osztrák ruhában szerepelhetnénk, nekünk az olcsó béke kell. Béke mindenképp, minden áron, habár Ausztriának itt-ott meg is kellene hajtania büszke fejét.”²⁴

A *Pesti Hírlap* szellemét talán legjobban az a szenvedélyes hangú vezércikk jellemzi, amely Ferenc József öccsének, Miksa mexikói császárnak a kivégzése után jelent meg: „Irtózatossá az, amely az európai sajtón most végig dörög, s nemcsak a hivatalos lapok, melyek büszkén dühöt az öröklésig fokozza tehetetlenségük érzete, de a szabadelvű közlönyök is odaállnak az óceán partjára, s a tenger viharára bízzák, vigye meg átkait a férfiúnak, ki Mexikót ismét szabaddá tévé. Az útonállóknak, a rablógyilkosoknak ügyvédet ad az európai közjog, hogy védelmezze őt a büntető igazság ellen, Juareznek, a hősnek nem akad védője az európai közvélemény képviselői, a szabadelvű lapok közt.” A cikkíró

²² *Pesti Hírlap*. 78. sz. jun. 6.

²³ U. o. 66. sz. május. 22.

²⁴ U. o. 111. sz. jul. 18. Hasonló vezércikkek a július 11., 19. és 24. számban is.

a politikai ügyben hozott halálos ítéleteket elvi szempontból elítéli, de a mexikóiakat megérti. Miksa neve és személye sok év szenvedéseit testesíti meg a köztársaságiak szemében, s az iránta való gyűlöletet fokozzák az ő parancsára kivégzettek sírhalmai. Különösen felháborító, hogy a lapok Miksában nem az embert, hanem csak az osztrák főherceget, a mexikói császárt látják, és egyetlen szánakozó szavuk sincs azok számára, akik jó és balsorsában a császár hívei voltak, s akiket a mexikói törvények ugyanolyan büntetéssel sújtottak. Miksa halála leverő — fejeződik be az írás — de ha győzött volna, az százszor leverőbb lett volna a demokrácia barátainak.²⁵

A lap kortársai közül élénkségével, fiatalos frissességével, eleven stílusával vált ki. Újdonságai, hírei már nem voltak annyira frissek, kicsit elmaradtak a tőkeerősebb, több külföldi levelezőt foglalkoztató hírlapok mögött. Szépirodalmat nem közölt, közgazdasági rovata rövid és jelentéktelen.

Tárcarovatában túlnyomórészt a szabadságharcra foglalkozó történelmi írások jelentek meg, ezzel is hangsúlyozva a politikai irányvonalat. Ennek igazolására néhány tárcza címe egymásután következő számokból: 98—100. sz.: *Kossuth Lajos*. 101. sz.: *A francia park*. 103—104. sz.: *Az országos honvédegylet*. 107—108. sz.: *Az 1859-i és 1866-i önkéntesek*. 112. sz.: *Az 1848-i önkéntesek*. 114. sz.: *Batthyány Lajos kivégeztetése*. 115—116., 118., 120.: *Az aradi gyásznapiak*. 119. sz.: *Névsora a pestvárosi nemzetőri tűzérszázad tagjainak 1848-ban*.

A kisebb hírek közt olyanokra bukkanunk, amelyek satírikus formában, a gúny fegyverével ütnek egyet a szabadság és a demokrácia ellenségein. Stílusuk a *Fekete Levesre* emlékeztet, írójuk nyilvánvalóan maga Vértesi. Lássunk belőle néhányat!

„Juarez — írja a július 23-i szám — durva barbár, amint őt a *Moniteur*²⁶ nevezi, a franciák beavatkozása előtt a következő iszonyatosságokat követte el: Megengedte a vallásszabadságot, az egyházat elválasztotta az államtól, a kolostorokat eltörölte, s a kolostorok vagyonaikat az államjavak közé sorolta, az iskolákat az egyháztól elkülönítette, s az állam felügyelete alá helyezte, behozta a polgári és pedig szerződésen alapuló házasságot, a temetőket a községek tulajdonába bocsájtotta stb. ... és most lehet, hogy ez iszonyatosságokat folytatni fogja.”

„Nagy világesemény történt — olvashatjuk augusztus 11-én — s a *Hírnök*²⁷ egy egész leíró levelet közöl felőle Bécsből. Ez a nagy dolog ez: hogy gr. Károlyi Alajos megházasodott, s hogy a nászünnepeken Festetich Györgynek új ruhája volt.”

„Horváth Mihályt kandidateálja a közvélemény a megürült kassai püspökségre — értesít a július 2-i szám. — Ez éppen elég ok arra, hogy hazafias kormányunk ne nevezze ki.”

²⁵ U. o. 98. sz. júl. 2. Névtelenül jelent meg.

²⁶ *Le Montieur Universel*, a francia császárság hivatalos lapja.

²⁷ A *Pesti Hírnök* című klerikális lap.

A *Pesti Hírlap* azonban a fiatalság frissessége mellett néha ennek felületességét sem nélkülözte. Újságírói körökben még évek múltán is emlegették egyik melléfogását. Ugyanis mikor Abd ul Azisz szultán keresztül utazott Pesten, a lap augusztus 2-i száma részletesen ismertette, hogy hogyan fogadták, kikkel beszélgetett, milyen nevezetességeket nézett meg, miképp ájtatoskodott Gül Baba sírjánál. Csak másnapra derült ki, hogy a törökök ura ki sem szállt a vonatból. Az egészét Lauka Gusztáv találta ki, a furfangos humorista, hogy ily módon szerezzen magának pár forintnyi honoráriumot.²⁸

A szélsőbal pártközlönyével, Böszörményi április 1-én megindított *Magyar Újságjával* a *Pesti Hírlap* jó elvbaráti viszonyban állt. Kölcsönösen vettek át egymástól kisebb-nagyobb cikkeket, de mindig megemlítve a forrást.

Vértesi lapja magának Kossuthnak is megnyerte tetszését. Amikor a szerkesztőség nevében az Olaszországban tartózkodó Szilágyi Virgil tanácsért fordult hozzá: milyen álláspontot foglaljanak el a megyei kérdés rendezése ügyében, hosszú nyíltlevélben válaszolt. Síkra szállt a megyei önkormányzat meghagyása mellett, mert ez szerinte „*az utolsó horgony, melyhez még szegény hazánk állami léte s nemzeti élete megmentésének reményét kötni lehet, ha ugyan mindezen tömérdek jogfeladások és veszélyek mellett, melybe hazánk a közösügyi részalkú által sodortatott és sodortatik, a megmentés még lehetséges.*” Javasolja a főrendiház átalakítását felsőházzá. „*Hogy születés tegyen valakit törvényhozóvá, ez deríziója a józan észnek, hogy a kormány nevezzen ki törvényhozókat, ez deríziója az alkotmányosság fogalmának.*” Küldje tehát — folytatja Kossuth — „*a nép egyenes választás útján választottait a képviselőházba, s küldjék a képviselői alapra fektetendő megyék, szabad kerületek és városok követeiket a felsőházba.*”²⁹

A nagy érdeklődést keltő nyílt levelet a *Pesti Hírlap* vasárnapi számában az első oldalon közölte a következő megjegyzéssel: „*A nagy számúzott szövege bizonyára nyom annyit az országos közvélemény előtt, amennyit Deák Ferenc és a jelen országgyűlés többsége.*” Szövegét azután teljes egészében vagy lerövidítve más lapok is átvették.

Az újság, amely Kossuth egykori hírlapjának nevét vette fel, teljes joggal írhatta előfizetési felhívásában, hogy „*egyetlen elvhez sem lett hűtlenné, mit dicsteljes előde hirdetett...* A *Pesti Hírlap* továbbra is megmarad az ösvényen, melyre mint többen és többen követik az ébrededők közül — folytatta a felhívás — *s míg a hatalom szava el nem némítja, hirdetni fogja a „szabadság, egyenlőség és testvériség” elveit s azok feltétlen és becsületos alkalmazását.*”³⁰

A „*hatalom szava*” azonban hamarosan közbelépett. A kiadó a Kossuth levél megjelenése után hat nappal, augusztus 17-én az egyik nap-

²⁸ V. A.: Emlékezés Csukássi Józsefről. *Pesti Napló* 1893. 302. sz.

²⁹ *Pesti Hírlap*. 132. sz. aug. 11.

³⁰ *Pesti Hetilap*. 33. sz. aug. 12.

ról a másokra, minden előzetes bejelentés nélkül beszüntette a *Pesti Hírlap* megjelenését, és elbocsájtotta a munkatársakat. Oknak a szerkesztő betegsége hozta fel.³¹

Ez az ok csak ürügy volt. Vértesi valóban gyenge fizikumú volt, fiatal korában sokat betegeskedett a korabeli magyar írók közt oly gyakori tüdőbajban. A megfeszített munka, a sok írás és szerkesztés igen ártott egészségének, ismételten kellett hosszabb-rövidebb pihenőt tartania, jó levegőjű helyre utaznia. Ebben az időben betegségében ismét rosszabbodás állott be. Ez természetesen nem adhatott okot a lapbeszüntetésre, annál kevésbé, mert egy hónappal előbb is, mikor egy-két heti üdülésre a Balatonhoz utazott, a szerkesztésben helyettesítette jó barátja és munkatársa, Áldor Imre, a gyakorlott, rutinos újságíró.

A valódi okra vonatkozóan akta nem ismeretes. Nem kétséges azonban, hogy itt a liberális elvekkel össze nem egyeztethető, de valójában meglevő titkos cenzúra működött. A kormány nyilván kifejezte Deutschéknak elégedetlenségét, és nyomást gyakorolt rájuk. Hiszen a Juarez dícsérő cikkek nemcsak az udvart, a Deák-pártot és az egyházat botránkoztatották meg, hanem még a balközépet is.

A kapitalista kiadó annál kézségesebben teljesíthette a kormány kívánságát, mert a *Pesti Hírlap* radikalizmusa neki is kellemetlen lehetett. Ezt a feltevést még jobban valószínűsíti a baloldali újságírók felháborodása és Vértesi néhány későbbi nyilatkozata.³²

A kiadó — úgy lászik — a szerkesztőnek a vele kötött szerződésben szabad kezet engedett a lap vezetésére. Irányváltoztatás esetén így fel kellett volna mondania neki, viszont félt attól, hogy ebben az esetben az addigi olvasókat, előfizetőket elveszti, és nem kap helyettük újakat. A *Pesti Hírlap* valószínűleg amúgy sem hozott sok hasznót, nem volt úgynevezett „nagy üzlet”. Így Deutschék inkább a lap megszüntetésére határozták el magukat. Az elmaradt haszonért úgy kárpótolták magukat, hogy 1868 elejétől napilap helyett élc lapot adtak ki, a *Borszem Jankót*. Ezt Ágai Adolf teljesen kormánypárti szellemben szerkesztette.

A lapbeszüntetés után Áldor Imre Madarász Józseffel együtt 1868 elején *Nép Zászlaja* címmel új, szélsőbaloldali hetilapot indított. Ennek főmunkatársai közt Vajda János mellett Vértesi nevével is találkozunk.

A *Pesti Hírlap* többi munkatársa a *Magyar Újságnál* talált alkalmazást. Egészsége helyreállta után — mint egy leveléből értesültünk — Vértesi itt is kapott „lapvezetői” munkát.³³ Az azonban, hogy mi volt a tulajdonképpeni feladata, alig állapítható meg. Stílusa nem annyira

³¹ Pesti Hírlap aug. 17-i utolsó sz.

³² A már többször idézett *Visszaemlékezésekben* és a Csukássiról szóló nekrológban.

³³ Abonyi Lajosnak címezve. Keltezten. Az OSZK. levélgyűjteményében.

jellegzetes, hogy ennek alapján az anonim írások egy részét neki tulajdoníthatnánk, aláírt cikk viszont csak igen kevés jelent meg, főleg Bőszörményitől és Irányitól.

MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYVILÁG

A *Magyarország és a Nagyvilág* formában és tartalomban a kor legolvasottabb vegyes tartalmú képes lapját, a *Vasárnapi Újságot* vette mintául. A benne közölt képek és ismeretterjesztő anyag színvonala ugyan elmaradt valamivel példaképe mögött, de szépprózája értékesebb volt, és terjedelemben is nagyobb.

Eleinte Balázs Sándor szerkesztette. Tőle vette át 1866 októberében Frankenburg Adolf, a reformkor nagynevű lapjának, az *Életképek*nek egykori szerkesztője, aki nyugdíjaztatása után — a bécsi magyar kancelláriánál szolgált — Pestre költözött.

Frankenburg alig pár hónapig maradt a lapnál. Önéletrajza szerint nem tudta eltűrni a sok ferdeséget, „mely a lap technikai kiállításánál előfordult.” Idős volt már, a kiadóval való „minden héten megújult izetlenkedésnek végét vetvén” az 1867 március 2-án megjelenő 9. számtól átengedte a szerkesztést Vértesinek.³⁴

Az új vezetés alatt a lap beosztása nagyjából változatlan maradt. Regények, elbeszélések, versek mellett történelmi, régészeti, művészeti cikkeket közölt, képeket és életrajzokat élő és meghalt nagyságokról, képeket magyarázó szöveggel az aktuális eseményekről és fametszetes reprodukciókat művészeti alkotásokról. Csak a történelmi rész terjedelme nőtt meg valamivel.

Segédszerkesztő-főmunkatárs eleinte Áldor Imre volt, aki már Frankenburg mellett is betöltötte ezt a tisztséget. Később sok egyéb elfoglaltsága miatt átengedte Csukássinak, de továbbra is egyik fő munkatárs maradt.

Az írógárda magját Vértesi régebbi társai alkották, akiket nagybárá Áldor már Frankenburg szerkesztősége idején ide hívott. Számuk később sok új névvel gyarapodott. A hatvanas évek legjobb írói és tudósai szerepeltek köztük, mint Abonyi Lajos, ifj. Ábrányi Kornél, Benedek Aladár, Berczik Árpád, Dalmady Győző, Deák Farkas, Dóczi Lajos, Endrődy Sándor, Kazár Emil, Orbán Balázs, P. Szathmáry Károly, Thaly Kálmán, Toldy István, Tolnai Lajos, Tóth Kálmán, Tótvölgyi Títusz, Vadnay Károly. Írásaik mellett egy-egy Jókai novella is helyet kapott. Csak az akadémikusok, a Gyulai körül csoportosult írók hiányoztak, akik eleve távol tartották magukat a társadalmi és politikai kérdések megítélésében baloldali Vértesitől.

Az egyik állandó rovatban, *A hét történetében* a munkatársak tárcaszerűen számoltak be az aktuális eseményekről. Áldor, Ábrányi, Csú-

³⁴ Frankenburg. Bécsi élményeim. 2. kiad. Sopron, 1883. 2. köt. 204. l.

kássi és Tóvölgyi mellett olyankor Vértesi is „cseveg” a házbérek állandó emelkedéséről, a hadgyakorlatokról, Anna-bálokról, színházi előadásokról és a hét többi nevezetességeiről. A szellemes, fordulatos, gúnyolódó beszámolók jól jellemzik a lap irányát. Lássunk egy példát belőlük!

Az 1869 június 13-i számban Vértesi beszél a hét történetéről. Bevezetőül megállapítja, hogy „*soha csöndesebb, zajtalanabb választást nem látott még e kortestermő, restauráció-dús magyar föld mint a katolikus kongresszusra való választásokat. Itt „tizenöt vagy húszezer budai katolikus választó nevében Ráth plébános úr végezte el a választást harmincad magával. Az ellenzék győzelmesen kiveretett, s a bennmaradtak megválasztották a kongresszusi képviselőket, minden három és fél személyre egy képviselőt.” Az Operában Erkel Hunyadiját adták. „A páholyok ürességek által demonstráltattak ama merénylet ellen, hogy újra behozassák a színpad deszkáira a jeles publicistánk, Trefort Ágoston úr által „barbár”-nak deklarált nemzet nyelve. A földszint azonban zsúfolásig megtelt barbárokkal, akik nem restelték végighallgatni e darabot, melyben köztudomás szerint nagyon csúnyán bánnak egy tizenötödik századbéli miniszterrel, aki még hozzá német is.” Végül beszámol arról, hogy a budai Népszínházat le akarják bontani. „A budai kereskedelmi és iparbank úgy okoskodván, hogy nemcsak művészettel él az ember, hanem pénzzel is, amit a szegény ember zálogba adott kabátjáért kap a bank zálogkölcsonzó osztályában, s különben is egy híres magyar költő tekintélyére támaszkodván, aki már ezelőtt tizenöt évvel megénekelte, hogy „művész hazája a széles világ” — kérvényt nyújtott be a városi tanácshoz, hogy adassék tehát a művészeknek e széles világ, melyben valahol majd fölülthetik sátorfájukat, neki pedig, a kereskedelmi és iparbanknak az a hazafiság-nemzetiség féle elárvult telek.”³⁵*

Vértesi a kiegyezés körüli években rengeteget dolgozott. Munkájának mennyiségére, munkaszeretetére és irodalmi hivatástudatára mindenél jellemzőbben mutat rá az a keltezetlen levél, amelyben Abonyi Lajostól kér elbeszélést a Magyarország és a Nagyvilág részére:

„Ha én édes lelkem — írja — lehetek a Magyar Újság lapvezetője, ahol mindennap nyolc órát ülök, szerkeszthetek amellet más két lapot, s még marad időm a demokrata kör választmányi üléseire eljárni, s novellákat is írni, gondolom, a te hivatalod mellett is csak összeírhat valamicskét az ember. Igaz, hogy én ugyancsak össze vagyok törve, s a redakcióból nem bírok gyalog hazamenni, de ha jobb bőrben volnék, természetesen, hogy még többet dolgoznám. 24 órából áll egy nap, s néha kevés volna 48 óra is.”³⁶

A túlfeszített munka megártott szervezetének, tüdőbaja többször kiújult. 1869 októberében az ős nedvessége és a tél hidege elől újból Olaszországba menekült. Pihenni és gyógyulni ment, de itt is irodalmi tervek és szerkesztőségi gondok foglalkoztatták. Már decemberben értesítette a

³⁵ A budai Népszínházon „Hazafiság a nemzetiségnek” felirat volt.

³⁶ Az OSZK levélgyűjteményében.

Magyarország és a Nagyvilág szerkesztőségét, hogy márciusban Rómába készül és akar írni az örök városról. Gondoskodjanak előre megfelelő képekről. Történelmi cikkeket is tervez, „csak — írja — kissé erőhöz jöjjenek. Mert biz én gyenge vagyok, hanem azért érzem szárnyaimat nőni. A Magyarország novelláját csak elkészítem, de többet ebben a hónapban alig hiszem, hogy megírjak.”³⁷

Az olasz éghajlat és a pihenés használt. 1870 május elején megerősödve utazott vissza Pestre. A porosz-francia háború kitörése régi munkakörében találta.

Politikai nézeteit korábbi munkásságából ismerjük, főleg a *Pesti Hírlap* szerkesztéséből. A francia—porosz háború kitörése már akkor fenyegetett, s ő eleve tiltakozott a monarchia esetleges beavatkozása ellen. Ezt az álláspontot hirdette a *Magyarország és a Nagyvilág*ban 1870-ben is.

A közvélemény kezdetben franciabarát volt. Ez megfelelt a bécsi udvarnak, amely igen komolyan foglalkozott a német hegemonia visszahódítása érdekében a Poroszország elleni revansháború tervével. III. Napóleon bukása után az uralkodó osztályok érdekeit feltették a forradalmi megmozdulásoktól, s ezért a németekhez közeledtek. A balközép is igen kedvetlenül fogadta a köztársaság kikiáltását. A radikális kispolgárság hiányzott nálunk, a munkásság, parasztság mint olvasóközönség alig jöhetett e korban figyelembe, s így az olvasók érdekeit szolgáló kapitalista sajtó követte a laptulajdonosok érdekeivel amúgy is meg egyező fordulatot.

Vértesi éppen ellenkezőleg gondolkozott. A császárt, a szabadság elárulóját gyűlölte, és megvetette. Már júniusban gúnyos hangú cikket írt vagy íratott a *Magyarország és a Nagyvilág*ba: „A császár csak addig szokott tréfálni a szuverén néppel, míg az vörös zászlókat nem tűz a fölforgatott omnibuszokra.”³⁸

A köztársaság kikiáltása felvillanyozta. Vigyázó szemét Párizsra vetve, és a nagy francia forradalomra emlékezve, rendkívüli mellékletet adott ki ebből az alkalomból. A mellékleten *A legújabb francia köztársaság* című cikk K. L.-lél jelzett írója arra emlékeztet, hogy a világ sok forradalmat élt át. Reformátor volt Mózes is, Krisztus is, Mohamed is, Luther is. De ezek reformtörekvései elenyésznek a francia forradalomé mellett. Igaz, hogy a franciaországi eseményeket elhomályosítja a vérengzés, a kolostor- és templomrablás, de ezeken keresztül felcsillagott az emberiség üdve. A máglyafüst az öntudatosodást segítette elő, a kolostorrablás a felvilágosodásra volt durva eszköz. „Ezrek gyilkoltattak — fejeződik be a cikk — de százezernyi rabszolga adatott vissza a társadalomnak... A köztársaság a népekből nemzeteket teremt. Visszaadja

³⁷ U. o. Kelte: Pisa, dec. 9.

³⁸ Barikád-harc a plebescitum alkalmával Párizsban. Mo. és a Nv. 1870. 23. sz. jun. 5. 272. l.

az embert önmagának. Egyenlőkké, szabadokká, testvérekké teszen. A porba hulló koronák felemelik a nemzeteket.”³⁹

A forradalmat dicsőítő hang nem tetszett a Deutsch testvéreknek. Aktaszerűen ugyan nem bizonyítható, de nem kétséges, hogy ezért vetették ki a szerkesztést Vértesi kezéből. A vele kötött szerződés szerint a kiadó nem szólhatott be a lap szellemi irányításába. Nem akarták megszüntetni a *Magyarország és a Nagyvilág* megjelenését, mint tették 1867-ben a *Pesti Hírlappal*, mert feltételezték, hogy az előfizetők nem hagyják cserben szerkesztőváltozás esetén sem. Ezért a szerződést megszegve október közepén azonnali hatállyal felmondtak Vértesinek. „Fölmondunk azért — mentegetőzték nyilatkozatukban szemforgató farizeuskodással — mert a lap szerkesztésével sem a közönség, sem mi nem valánk megelégedve. Harcunk tehát tisztán a közönség érdekében folyt, és a küzdelem eldőlése után bizton reméljük, hogy a közönségnek a szöveg tekintetében is oly lapot adunk, mely finom ízlésének inkább megfelel.”⁴⁰

A szerkesztő jogaira hivatkozva bírói ítélet nélkül nem volt hajlandó átadni helyét. A gyorsabb elintézés kedvéért azonban megegyezett a Deutsch-féle részvénytársasággal, hogy az ügyet héttagú választott bíróság elé viszik. Ide Vértesi három szerkesztőt jelölt ki tagul, Csernátoni Lajost, Urvári Lajost és Vadnay Károlyt, a kiadó pedig Greguss Ágost, Halász Imrét és Szilágyi Dezsőt. Elnöknek Gyulai Pált kérték fel.⁴¹

A választott bíróság előtt a társaság ügyésze, Ballagi Mór azzal védekezett, hogy a felperessel semmiféle szerződést sem kötöttek, tehát a részvénytársaságnak joga van a szerkesztőt bármikor elküldeni. Mikor Vértesi felmutatta a szerződést, és hivatkozott arra, hogy fizetését három éven keresztül ennek alapján folyósították, Deutsch Mór, a vállalat igazgatója beismerte, hogy a szerződést mint lapkiadó valóban ő kötötte. Időközben azonban a nyomdát átadta a Deutsch Féle Könyvnyomda és Kiadó Részvénytársaságnak — amelynek egyébként alapításától fogva ő volt az ügyvezető igazgatója — s a szerződés a részvénytársaságot már nem kötelezi, annál kevésbé, mert ő ezt eltitkolta.

A körmönfont, jellegzetesen kapitalista felfogású védekezést a jó-részt írókból álló bíróság nem fogadta el. Tudomásul vették, hogy Vértesi a történetek után visszalép a szerkesztéstől, és a rövid felmondási idő miatt az akkori viszonyokhoz képest igen jelentős összegű kárpótlást, 800 forintot ítélték meg részére.⁴²

Az eljárás irodalmi körökben hatalmas felháborodást keltett. A munkatársak túlnyomó része otthagyták a Deutsch lapokat. Többen, így Berczik Árpád, Dóczi Lajos visszautasították a nekik felkínált szerkesztői tisztséget, míg végül Ágai Adolf vállalta ezt, a kiadó élclapjának, a *Borsszem Jankónak* kormánypárti meggyőződésű szerkesztője, aki nem osztotta

³⁹ Mo. és a Nv. 1870. Melléklet a 39. sz.-hoz. 1—2. l.

⁴⁰ U. o. 47. sz. 563. l.

⁴¹ U. o. 47. sz. 563. l.

⁴² Magyar Újság 1870. 240. sz. okt. 19. és 265. sz. nov. 6.

előde forradalmi nézeteit. Úgy vélekedett, hogy egy rendes polgár ne politizáljon! Szerkesztői nyilatkozata szerint „*mi e helyt határozottan kijelentjük, hogy a Magyarország és a Nagyvilág mint tisztán szépirodalmi és társadalmi hetilap nem foglal pártállást, amint nem is foglaltat.*”⁴³

Vértesi a felmondás után nem akart semmiféle kapcsolatban maradni Deutschékkal, s ezért az év végén lemondott a *Képes Világ* szerkesztéséről is. Utóda a költő Kiss József lett, aki 1868-tól korrektori minőségben dolgozott a Deutsch nyomdában. Az előfizetők tábora hamarosan annyira lecsökkent, hogy 1873 őszén be kellett szüntetni a lapot.

ORSZÁG-VILÁG

Vértesi a bíróság által megítélt összeget egy szépirodalmi, ismeretterjesztő és politikai tartalmú új lap alapítására használta fel. Az *Ország-Világ* — ez lett a neve — vasárnaponként jelent meg, illusztrálva, tizenkét lap terjedelemben, ívrét alakban. Egy ideig *Politikai rész* alcímmel nyolc lapnyi mellékletet hozott, de ez május közepén megszűnt,⁴⁴ feltehetőleg a kellő előfizetés hiányában. Negyed évre a főlapra 2 forintba került az előfizetés, a melléklappal együtt 3 forintba. A mutatószám 1870 december 11-én hagyta el a sajtót, a vele majdnem azonos tartalmú első szám 1871 január 1-ére van keltezve.

Fejlécén — a kor ízlésének megfelelően — Hungária allegorikus alakja trónol. Fejéről és magyar-címeres pajzsáról azonban hiányzik a korona, s így a fejléc politikai programnak is tekinthető.

Az *Ország-Világ* alakban, nyomdai kiállításban, terjedelemben és a közölt szépirodalmi és ismeretterjesztő cikkek arányában nem sokban különbözött a *Vasárnapi Újságtól* és a *Magyarország és a Nagyvilágtól*. Terjedelmének kb. harmadát foglalták el a versek és a novellák. Utóbbiak hosszúságuk miatt többnyire folytatásokban jelentek meg. A történelmi, földrajzi, néprajzi és természettudományi cikkek terjedelme nagyjából megegyezett a szépirodaloméval. A fennmaradó helyet a képek és a különböző, rövid híreket közlő rovatok foglalták el, (Fővárosi újdonságok — Irodalom — Színház és zene — Képzőművészet — Fölölvadások — Halálesetek — Közlekedés stb.). A melléklet az országgyűlés üléseiről és egyéb politikai eseményekről számolt be, ezenkívül hozott ismeretterjesztő írásokat is, főleg történelmieket.

Számonként öt-hat nagyobb méretű fametszetet találunk. Legalább a felük külföldi lapokból lett átvéve, így a franciaországi eseményeket bemutató képek nagyjából angolai, kisebbrészt németországi eredetűek. Az eredeti metszetek alkotói közt megemlíthetők Bicsérdy János, Böhm Pál, Greguss János, Jankó János, Kelety Gusztáv, Munkácsy Mi-

⁴³ Mo. és a Nv. 1870. 47. sz. 563. l.

⁴⁴ Az OSZK példányában meglevő utolsó (20.) sz. május 14-i keltezésű.

hály, Zahorai János stb. neve, a fába metszés többnyire három mester műve, Pollák Zsigmondé, Morelli Gusztáv és Rusz Károlyé. Ezekhez a — néha elég gyarló kivitelű — képekhez, ha nem novellákat vagy egyéb cikkeket illusztráltak, mindig készült magyarázó szöveg, akkor is, ha önmagukban is elég kifejezőek voltak.

Az Ország-Világ fejléce

A munkatársak jórészt ugyanazok, akik a *Magyarország és a Nagyvilág*nál dolgoztak. „Kiadó és főszerkesztő” május közepéig Csukássi József, de a lap fő támasza a két régi barát, Áldor és Tótvölgyi, akik a szerkesztővel együtt írnak vezércikkeket, csevegéseket, szépirodalmat, ismeretterjesztő dolgokat.

Prózaírói közt a szerkesztőn kívül Abonyi Lajost, Csengey Gusztávot, Kovács Pált, Lauka Gusztávot, P. Szathmáry Károlyt, Szigeti Józsefet, Vadnay Károlyt kell megemlíteni, különösen pedig Mikszáthot. A nagy palócnak itt jelent meg nyomtatásban az első elbeszélése, *A kedves Gaillard apó*, amely időrendben megelőzi a *Magyarország és a Nagyvilág*ban közölt *Pletyka* és az *Igazmondóban* napvilágot látott *Ami a lelket megmérgezi* című írásokat.⁴⁵ Mikszáth még egy elbeszélést írt az *Ország-Világ*nak: *Miért fél Stofi bácsi a poroszoktól?*⁴⁶

A folyóirat költői Ábrányi Kornél, Balogh Zoltán, Benedek Aladár, Dalmady Győző, a fiatal Darmay Viktor, Endrői Sándor, Illyés Bálint, Komócsy József, Thaly Kálmán, Tóth Endre, Tóth Kálmán és Zalár

⁴⁵ *A kedves Gaillard apó* május 21—jun. 4-én, a *Pletyka* jun. 25-én, *Ami a lelket megmérgezi* júl. 2—30-án jelent meg.

⁴⁶ O—V. 1871. 41—44. sz. okt. 8—23.

József. Rábukkanunk egy cím nélküli ismeretlen Eötvös József versre is. Kezdeté: „Nem némák a virágok...”, és ma sem szerepel az író összegyűjtött munkái között.⁴⁷

Az *Ország-Világ* Dickens, George Sand, Sacher-Masoch és Turgenev prózájából, Beranger, Hafiz, Hugo, Longfellow, Shakespeare stb. költeményeiből közöl fordításokat, de ezek száma jóval az eredeti alkotásoké alatt marad.

Az ismeretterjesztő cikkek írói közül kiemelkedő nevűek Mentovich Ferenc, Orbán Balázs, Rómer Flóris, Xantus János, Vámbéry Ármin, művészettörténeti vonalon pedig Ábrányi Kornél.

A lap Vértesi szerkesztői tevékenységének legkiválóbb terméke. Korábbi munkája során bő tapasztalatokat szerzett a redakció vezetésére, sok íróat ismert meg, tudta kitől mire számíthat, és közben ízlése is fejlődött. Ennél lényegesebb az a körülmény, hogy itt nemcsak szerkesztő volt, hanem kiadó is. A lap politikai irányvonalát teljesen szabadon, minden befolyástól mentesen határozhatta meg, kiadói önkény nem korlátozta. A baloldali magatartás, az antimilitarista propaganda, az abszolutizmus gyűlölete és a franciabarátság egyaránt jellemzi Vértest és az *Ország-Világ*ot. Ugyanezt kell mondanunk a kommün iránti rokonszenvről. Hogy ez mennyire a szerkesztő meggyőződése volt, legjobban regénye mutatja, *A commune harca*, amelynek főszereplője az események során egyre jobban megérti a proletáriátus törekvéseit, és egyre jobban megismeri ennek ellenségeit.

A lap baloldali szellemét Csukássy nem helyeselte, s ezért májusban otthagyta a szerkesztőséget. A 20. számban közölt bejelentés szerint ez „magánügyei és többrendbeli elfoglaltságai miatt” történt, de Vértesi évekkel később megírta, hogy politikai okokból támadtak köztük súlyos nézeteltérések és „sok évi barátságunk azzal végződött, hogy látni sem akartuk többet egymást.”⁴⁸ Az írógárda többi tagja a szerkesztőhöz hasonló gondolkodású volt. Ennek köszönhető, hogy a politikai jellegű cikkekben hangoztatott nézeteket szolgálta az ismeretterjesztő rész is, a szépirodalmi is.

A célkitűzésről a mutatóványszám *Program is, nem is: ahogy tetszik!* címmel tájékoztat. Beszél a hónapok óta pusztító háborúról, amelynek során „a világ két leghatalmasabb nemzete pihenést nem ismerő kitaratással, s a jelenkor műveltségét szomorúan jellemző kegyetlenséggel igyekezik egymás megrontásán.” Azonban — folytatja a programcikk — „bármennyi rokonszenvvel kísérjük is hát a francia köztársaság nemes küzdelmét a német cézárizmus ellen; s bár senki sem óhajtja őszintében, mint éppen mi, hogy az elődeihez méltónak mutatkozó respublikát kormányunk mielőbb hivatalosan elismerje: azt, hogy az erkölcsi támoga-

⁴⁷ E. J. összes munkái. 18. köt. Költemények, színművek. Bp., 1903. A vers a márc. 12-i 11. sz.-ban jelent meg.

⁴⁸ V. A.: Emlékezés Csukássy Józsefről. Pesti Napló. 1893. 302. sz.

tásnak fegyveres beavatkozással adjunk nyomatékot, legvitálisabb érdekeink tiltják.”

„Programunk a nemzeti önállóság s biztosítékainak megszerzése — határozza meg a szélsőbaloldali állásfoglalást. Majd így folytatja — de miután egy hetilap nem sokat lendíthet egészben, törekvésünk elsősorban az lesz, hogy egy-egy hét kiválóbb eseményeinek képét díszes keretbe foglalva kapják meg olvasóink, míg a második sorban elhanyagolt közművelődési és közgazdasági állapotainkon igyekszünk javítani, amennyiben a mienkhez hasonló szerény körben és szerény eszközökkel lehetséges.”⁴⁹

Az Ország-Világ a militarizmus ellen főleg a háború okozta szenvedések és pusztítások bemutatásával harcolt. Már az első számban képet találunk a győző és a legyőzött karácsonyáról, s ez a kép a hozzá fűzött magyarázat szerint „*azt beszéli, hogy mindaz, amivel az emberek fennhéjázó büszkeségükben az előrehaladottságról, műveltségről, érzések nemességéről kevélykednek, nem más mint ámitó hiúság, keserű gúny!*” A francia és a német család egyaránt apa nélkül ünnepel. Kettejük közt az a különbség, hogy a német karácsonyfán lovaskatona, játékpuska és más harcias játékok jelzik, hogy ott a nevelés militarista szellemben folyik.⁵⁰ A második szám képeken mutatja be, amint „*fölgyújtott városok romjain s lekoncolt ezrek hulláin át odább viszi pusztító fáklyáját a háború.*”⁵¹ A harmadik számban ugyanezt hirdeti a szöveg és illusztráció: „*Jelen háború barbársága, a százezrek vére, mely kiömlik, lehetetlen, hogy végre fel ne rázza a vén Európa tespedt népeit, s undorral és iszonytal ne töltsön el minden érző és gondolkozó szívet.*”⁵²

Az antimilitarista tendenciát a későbbi számok nagy részében is megtalálhatjuk. Ennek megnyilvánulása a németellenesség. Éle a militarizmus fő képviselője, az új császár ellen irányul. A lap leközlí ugyan Vilmos arcképét, de megjegyzi, hogy ezt nem tiszteletből teszi. Amikor az egész világot annyira érdekli a német császárság kikiáltása, a képes lapoknak kötelessége erről képeket közölni. Vilmos számára az ököljog szerezte meg ezt a címet, „*Isten, Bismarck, Moltke és az ágyúk*” kegyelme. Trónja előtt „*negyven millió rabszolga görnyedezik, s egy millió koszorús szurony hint vakító fényt*” rá.⁵³ A következő számban Endrődi Sándor ad rövid jellemzést a Vilmost ünneplő németekről. Viselkedésüket elképesztően komikusnak tartja, és csak korlátoltságukkal tudja magyarázni.⁵⁴

A háborús érdeklődésnek megfelelően alig van szám, amelyikben ne lenne cikk és kép Párizsról és más francia városokról, híres franciákról, az ottani eseményekről. Ezek mind franciabarát hangúak, és csak

⁴⁹ O—V. Mutatványszám. 13. 1.

⁵⁰ O—V. 1. sz. 8. 1.

⁵¹ O—V. 2. sz. 17. 1.

⁵² O—V. 3. sz. 29. 1.

⁵³ O—V. 5. sz. 57. 1.

⁵⁴ E. S.: Reminiscenciák. O—V. 6. sz. 64. 1.

akkor változnak vádolóvá, amikor a korábbi önkényuralom emlékét eleveníti fel egy-egy írás. Az *államcsíny után* című cikk például III. Napóleon trónra kerüléséről beszél, s arról a 70 000 nyomorultól, akiket 17 év alatt Afrikába vagy Cayenne-be deportáltak. Azokat, akiket a császárságra veszélyesnek tartottak, ítélet nélkül szállították el hazájukból, és embertelen bánásmódban részesítettek.⁵⁵

A fegyverszünet megkötésekor a franciák iránti érdeklődés átmene- tileg kissé lelohadt, ám annál fokozottabb erővel támadt fel a kommün kikiáltása után.

A proletárság első diktatúráját a magyar lapok többsége éles han- gon ítélte el. Az *Ország-Világ* ettől távol állott, bár a „forradalom po- zitív céljával” még július 23-án sem volt tisztában. Annyit azonban megállapított, hogy „a napoleoni uralom romlott földje” és „a versaillesi parlament reakcionárius hangjai annyi dicsvesztés és kétségbeejtő tény után mintegy kihívták a lázadást.”⁵⁶

Rögtön az első napokban hírt ad arról, hogy az angol, belga újságok rémületes dolgokat írnak a felkelésről. „Mindez borzasztóan hangzik — folytatja a cikk — de bizonyára sok a túlzás benne. A *Daily News* le- velezője, ki most Párizsban maradt, mit sem tud a borzasztóságokról. Annyi bizonyos, hogy teljes hitelességgel még egy esetet sem tudtunk, hogy a forradalmi kormány valakit kivégeztetett volna... A *Daily News* levelezője ellenkezőleg arról értesít, hogy igen jó benyomást tett a pá- rizsiakra a központi bizottság erélyes fellépése, mellyel szigorúan bü- ntette mindazokat, kik saját kebelében fegyelmezetlenséget tanúsítottak.”⁵⁷

Ugyanebben a számban közli a forradalmi kormány tagjainak névsor- rárt és foglalkozását. Akadt köztük szeszesital-árus, hármormunkás, fémcsi- szoló... „Az új emberek azonban — írja a lap — minden alacsony származásuk mellett is világosan gondolkozó és erélyes férfiak, s meg- látjuk, miképp fognak túltenni rajtuk a nemzetgyűlés bölcsei. Gyakor- lati ismeretökben s az egyes politikai kérdések körül feltűntetett jártas- ságukban tagadhatatlanul el kell ismernünk a központi bizottság embe- reinek alaposságát.”⁵⁸

Az *Ország-Világ* általában igyekezett tárgyilagosan megítélni a pá- rizsi állapotokat. Április 2-án például *Vérengzés a Vendome téren* cím- mel hírt ad arról, hogy március 22-én a nemzetőrök megtámadtak egy nagyobb tömeg fegyvertelen embert, közülük sokat megöltek, sokat pe- dig agyba-főbe vertek.⁵⁹ A következő szám azután *Audiatur et altera pars* címmel közölte a lefolyt dráma ügyében a központi bizottság által elrendelt vizsgálat eredményét. Eszerint a bukott császárság hívei kezd-

⁵⁵ O—V. 4—5. sz.

⁵⁶ A commune vezértagjai. O—V. 30. sz. 352. l.

⁵⁷ O—V. 15. sz. Politikai rész. 125. l.

⁵⁸ U. o. 127. l.

⁵⁹ O—V. 14. sz. Politikai rész. 119. l.

ték a támadást, ők lőttek először a nemzetőrökre, s ezek csak kényszerből viszonozták a tüzelést.⁶⁰

A május 7-i szám már megállapítja, hogy „az ügy élni fog, s az eszme utóvégre is diadalra jut, a mostani kommün azonban megbukott.”⁶¹ A végső küzdelemről így tudósít a lap: „Iszonyatos gyilkos harc ez, házról-házra, torlaszról-torlaszra, francia-francia ellen. A versaillesi katonák könyörtelenül mészárolják rakásra a kezükbe esett fölkelőket, a kommün emberei Párizs palotáinak folygyújtásával felelnek.”⁶²

A későbbi számok vérlázítónak bélyegzik a harmincezer fogollyal — köztük nők, gyermekek, aggastyánok — való bánásmódot, rajzokat, cikkeket hoznak a deportálásokról, a vezetők peréről és azokról a rémjele-netekről, amikor a versaillesi katonák tábornokaik parancsára a fegyvertelen foglyok egész tömegét lövik agyon. „Nem is tartották szükségesnek vesztegetni az időt formásokkal; minek a haditörvényszék? Egyszerűen falhoz állították az elfogott kommunistákat, egy század katona közéjük lőtt, azután ismételték a lövést mindaddig, míg csak egy mozgott a szerencsétlenek közül.”⁶³ Azok pedig, akiket nem mészároltak le, „mint az állatok összefűzettek, ólakba, fészerekbe, udvarokba zárattak, hol értévágta őket a meleg, az eső, hol ágyuk volt a sár, és táplálékuk a ronda levegő, míg ruháik lehullva a testről, ott kellett állni félig meztelenül az oly nőnek is, kinek mindene, élete volt a szemérem.”⁶⁴

Arra vonatkozóan, hogy a legtöbb folyóirat hogyan ítélte meg a francia fővárosban történeteket, elég két idézet két Deutsch lapból. A Magyarország és a Nagyvilág, melynek szerkesztője kijelentette, hogy „mint tisztán szépirodalmi és társadalmi folyóirat nem foglal pártállást,” ezt írta többek közt:

„Párizs népe élt vissza legtöbbször a szabadsággal, s egyszer sem annyira, mint éppen a jelen alkalommal... Ott állnak most a torlaszok mellett a külvárosok éhes, rongyos lakosai, s ott mellettök a különben szorgalmas munkás is; és remélnék — mit remélnék, azt talán maguk sem tudják, talán egy jobb időt, melyben nem kell dolgozni, vagy melyben a most rongyos naplopó lesz a hatalmas úr!”⁶⁵

A Képes Világ a reakció győzelme után a következő kíséző szöveg-gel mutatta be egy kommunár képét: „Itt áll előttünk egy kommunista... Elvért küzdött, rossz, tarthatatlan elvért. S azok ölik meg ott az utcán, kik csak azért nem kommunisták, mert nem volt oly gaz kolomposuk, mint neki. A nép gyakran iszonyú és érthetetlen dolgokat művel.”⁶⁶

⁶⁰ O—V. 15. sz. Politikai rész. 126—127. l.

⁶¹ O—V. 19. sz. Politikai rész. 157. l.

⁶² O—V. 25. sz. 293. l.

⁶³ O—V. 27. sz. 317. l.

⁶⁴ A fogoly kommunisták deportálása. O—V. 30. sz. 354. l.

⁶⁵ Mo és a Nv. 1871. 18. sz. 239. l.

⁶⁶ K. V. 1871. 25. sz. 399. l.

Belpolitikai téren az *Ország-Világ* a szélsőbal álláspontjából tudósít az országgyűlések és delegációk tárgyalásairól, a politikai élet különféle eseményeiről. Gyakran támadja a kormányt, a bécsi udvart és az egész közösügyet egy-egy csípős megjegyzéssel, de ilyen irányú hosszabb, jellegzetesebb cikkeket hiába keresünk benne. Egy irodalmi-ismeretterjesztő hetilapnak nem is lehet célja a napi politikába való beavatkozás. Május után, mikor a politikai melléklet megszűnt, a belpolitikai profil még színtelenebb lett.

Az ismeretterjesztő rész magas színvonalú. Igen sok írás foglalkozik a magyarság haladó hagyományaival, elsősorban a szabadságmozgalmakkal. Ilyen tárgyúak többek közt 1-6. sz.: *Kossuth nejének menekülése*, 5-6. sz.: *Mozaikok a 48/49-i szabadságharcból*, 8-9. sz.: *A pesti Neugebäude és rabjai*, 8-11. sz.: *Erdély vérnappjai*. 11. sz.: *Visszaemlékezés 1848. március 15-ére, Március 15-e 1860-ban*. 18. sz.: *Zrínyi Péter a börtönben és a vérpadon, Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc emlékezete*.

Sok illusztrált cikket találtunk az ország egyes vidékeiről (köztük Orbán Balázs székelyföldi ismertetéseit), magyar és külföldi népszokásokról, elhunyt, kinevezésüket vagy jubileumukat ünneplő emberekről. Az ázsiai tárgyúak közül kiválnak Xantus János és Vámbéry Ármin írásai.

A nagyszámú cikkből elvi megállapításai miatt kettőt kell kiemelni. Az egyiket *Materializmus és háború* címmel Mentovich Ferenc írta, az első magyar darwinista, aki Darwin felfedezését kora legnagyobb vívmányai közé sorolta. Támadja Alexander Bernátot, aki a materialista gondolkodás és a háború közt oksági kapcsolatot talált. Ha elfogadjuk a létért való küzdelem elvét, akkor ebből — Alexander szerint — logikusan következik az, hogy az ember is küzd a léteért, s így állandóan háborúskodik. Mentovich kigúnyolja Alexander Bernátot. Az ő tárcacikke szerint ugyanis az ember arra a gondolatra jöhet, hogy Vilmos király hadi tanácsában csupa darwinista, materialista foglal helyet, és ezek sarkalják a hős királyt a kegyetlen háborúra. Márpedig mindenki tudja, hogy ott „szent és kegyes férfiak tanácskoznak, kik imádkoznak, úrvacsorával élnek, minden vasárnap a templomba járnak.” Mi hát az igazság? — teszi fel a kérdést. Megadja rá a feleletet is. Valóban kell az embernek küzdenie a léteért, de az ellenfél a természet. Vele szemben pedig nem „öldöklésre, hanem vállvetett békés egyesülésre van utalva.” Csak így tudja a mocsarakat kiszárítani, így tud két mag helyett három, négyet termelni. A porosz király nem a természet törvényei szerint cselekszik, hanem éppen ellene, háborúja „nem egyéb, mint az abszolutizmus harca a szabadság ellen.”⁶⁷

Decemberben *Az internacionálé és Marx Károly* címmel jelent meg egy ismertetés. Az internacionálé — állapítja meg a névtelen szerző —

⁶⁷ O—V. 3. sz. 26. 1.

„ma már százezrenként és milliomonként számítja híveit. A kormányok üldözése nem fogyaszta, és csak növeli számukat. Egy óriási szövetség, melyben nemcsak a nyers tömeg, hanem a gondolkozó fők, bölcsészek és tudományos férfiak is képviselvék.” A munka és a tőke közt kitört a harc, s ennek éltető lelke Marx. „Sajátos jelenség, egy tudós szobájából vezérel egy lassan bár, de határozottan előretörő általános európai forradalmat.” A cikkíró úgy tudja, hogy III. Napóleon is támogatta a mozgalmat. „Meglehet, hogy ravasz császári politikából szüksége volt rájuk, hogy ijesztőnek használja őket a burzsuával szemben, s alkalmas időben majd vérben fojtsa el a mozgalmat, melyet maga nevelt, hogy így, mint a társadalom megmentője léphessen megint elő.” A kommün kitörésében az internacionálé nagy szerepet játszott, — állapítja meg a cikk — legtöbb tagja szenvedéllyel csatlakozott hozzá, mert „elérkezettnek látták a percet az új társadalmi rend megalapítására.”⁶⁸

Az Ország-Világ kitűzött programját a szépirodalmi rész is követte. Költeményei közül több dicsóítja a franciákat, mint Zalár (*Az emberiség hőse, Hugo Victorhoz, A lég hajósa*), Szelestesy László (*A Loire partján*) és Udvardy Géza (*A zsarnok álma*) versei,⁶⁹ ezenkívül közölt Hugo, Beranger és más francia költők műveiből fordításokat.⁷⁰ Szép számmal találunk szabadságharcos és háború-ellenes költeményeket is. Ilyenek Csukási: *Samyil*, Darmay: *Mily messze még?*, Ábrányi: *Germániához*, Lauka: *A bécs-újhelyi vértanúk kétszázados emlékezetére*, Thaly: *Hej egriek, újváriak!*⁷¹

A társadalmi berendezés igazságtalanságait aránylag kevés írás kárhoztatja. Ilyen mindenekelőtt Vértesi elbeszélése, *A siralom völgyéből*, amely naturalisztikus színekkel festi a szegények nyomorát.⁷² Tóvölgyi a *Titkos gyógyszerben* az arisztokrácia előtti hajbókolást gúnyolja, de elég halaványan.

Érdekesebbek a francia eseményekkel foglalkozó szépprózai művek. Mikszáth, aki később csak magyar tárgyakat dolgozott fel, első nyomtatásban megjelent elbeszélésében a háborús Franciaországba vezeti olvasóit. Hőse, a kedves Gaillard apó, egy öreg hatvanéves párizsi bohém, állandóan tréfálkozó szegény fickó. A sedáni vereség hírére beáll katonának. Ott is folyton tréfálkozik, csapatát miatta hívják nevető kompániának. Dijon mellett esett el.⁷³ Tóvölgyi hasonló tárgyú elbeszélést írt: Napóleon bukása után egy idősebb családapa fellelkesedik, és fegyvert fog hazája védelmére.⁷⁴

⁶⁸ O—V. 50. sz. 588—590. l.

⁶⁹ O—V. Zalár versei a 12., 37., 43. sz.-ban, Szelesteyé a 4. sz.-ban, Udvardyé pedig a 39. sz.-ban.

⁷⁰ O—V. 8., 37., 50. sz.

⁷¹ O—V. Csukási verse a 16., Darmayé a 21., Ábrányié a 13., Laukái a 18. és Thalyé a 14. számban.

⁷² O—V. 1—7. sz.-ban.

⁷³ O—V. 21—23. sz.

⁷⁴ O—V. A harcos családja. 8. sz.

Érdekes és jellemző a szerkesztő-tulajdonos regénye, *A commune harca*. Ez a mű — összevetve Vértesi többi írásával — szokatlanul színes nyelvű, a mozgalmas mese pedig eltérve a rendesen egy számban bonyolított történeteitől, tele van a mellékselekmények, epizódok egész sorával. Már ezek a külsőségek is utalnak arra, hogy az író rendkívüli módon érdekelték az 1871-es párizsi események, és hogy nagy kedvvel dolgozott művén.

A történetben több szokványos romantikus fordulat akad (ismeretlen örökös, kitagadott gyermek stb.), de a megírás realista. Legértékesebb része nem is a mese, hanem a háttér, a kommün eseményeinek a leírása, a nép szerepeltetése, hangulatainak változása a különféle hírek hatására, elszántsága, dühe a tehetetlen, áruló kormány ellen, vad lelkesedése. A főszereplő egy öregedő közjegyzősegéd, Popelin. Az író az ő szemével láttatja az eseményeket. Popelin a regény elején a szűk látókörű, csak a munkájának élő, a köznépet megvető, kínos gonddal öltözködő szolgalelkű kistisztviselő típusa. Természetesnek találja, hogy ő dolgozik, fárad egész nap, és mégis a főnöké a haszon. Felháborodásánál csak csodálkozása nagyobb, mikor az arcába vágják: „*Eljön a mi napunk, és akkor önt is felszabadítjuk!*” El sem tudja képzelni, hogy ő, a tisztviselő, tulajdonképp kizsákmányolt proletár. Párizs bombázásakor felébred benne a hazafi. Beáll nemzetőrnek, kezdi érezni, hogy egy közösség tagja. Amikor egyik elhunyt bajtársának családját támogatja, megérti, hogy a szegények nem azért szegények, mert nem akarnak dolgozni. A kommün kikiáltásakor először irtózik a tömegtől, azután felolvad benne, és együtt lelkesedik a néppel. A március 18-i események leírása Vértesi művészetének legszebb megnyilvánulása: „*A lázas öröm fölkiáltásai megreszketették a levegőt. A Monmartre külváros utcái tömve voltak néppel. Egymásnak karjai közé rohantak az emberek, ölelkeztek, csókolóztak. A harangok azalatt még mindig zúgtak, a dob pergett, s Popelin maga is bódultan haladt előre a kábító zajban... Őt is magával ragadta a hullám, az általános mámor. Ismeretlen emberek, szegény ősz aggastyánok sírva borultak nyakába, aranypasszomántos nemzetőrök szorongatták kezzeit, leányok, akik találkoztak vele, megcsókolták. Ma minden ember testvér volt.*” A száraz, pedáns hivatalnoknak könnyek gyűltek a szemébe, az első gyermekkorá óta, és „*a marseillaise mint mennydörgés zúgott ezer meg ezer ajkról fülébe.*”⁷⁵

A december 31-én megjelent számban a szerkesztő röviden visszapillant a folyóirat első évére, és ígéri, hogy „*újult erőt merítve a nagyközönség minden oldalról nyilatkozó bizalmában ... lankadatlanul halad tovább útján ... Viszontlátásra az új évben!*” Ez után igen meglepő, hogy a viszontlátás elmaradt, a lap többé nem jelent meg. Megszűnésének okára — közelebbi adatok hiányában — közel egy évszázad távlatá-

⁷⁵ O—V. A regény a 38. számban kezdődött és a lap megszűnéséig nem fejeződött be. Folytatása kéziratban sem ismeretes. Az idézetek az 50. és 51. sz. 593. és 602. lapján.

ból csak következtetni lehet. Előfizetőinek száma szeptember végén elérte a kétezerháromszázat, s ez ebben a korban egészen tisztességes szám. Mégis megszűnt. Ennek talán anyagi oka volt, az hogy Vértesi „nem tudott a pénzzel bánni”. A jó írók, jó rajzolók fizetése tekintélyes, és talán az előfizetésekhez képest túl nagy összeget emésztett fel. A szerkesztő munkatársait bőkezűen fizette, nem egyszer úgy kérte fel közreműködésre, hogy maguk határozzák meg novellájuk, versük tiszteletdíját.⁷⁶ Hirdetést, ami mindig tekintélyes jövedelmet jelentett, az *Ország-Világ* keveset kapott. Emellett feltehető, hogy olvasói egy részének — túlnyomórészt polgári családok — nem tetszett a baloldali hang, és emiatt lemondták az előfizetést. Esetleg kifizetetlen számlák miatt a nyomda tagadta meg a további munkát? Csupa talány, csupa kérdőjel, a sötétben kell tapogatózni.

A kormány a párizsi kommün után erőteljesebben lépett fel a forradalomhoz közel álló politikai megmozdulások ellen. Ennek egyik legfeltűnőbb megnyilvánulása az Általános Munkássegylet vezetői ellen indított hűtlenségi per volt. 1872-ben a porosz, az osztrák és a magyar kormány megbízottai Berlinben titkos tárgyaláson beszéltek meg a munkásmozgalom elleni közös rendszabályokat. Ezért felmerül az a gyanú, hogy az *Ország-Világ* további megjelenését egy bizalmas jellegű minisztériumi utasítás, rendelet vagy intézkedés tiltotta be. Bizonyíték nincs rá, de a megszűnés vagy megszüntetés váratlansága valószínűsíti ezt a feltevést.^{76/a}

Az *Ország-Világ*ot két rokon tartalmú laptársával összehasonlítva azt állapíthatjuk meg, hogy a *Magyarország* és a *Nagyvilág* képanyag tekintetében vezet kissé hármuk közt, főleg Jankó János számos eredeti rajza révén. A *Vasárnapi Újság* fő erőssége a bő és ügyes ismeretterjesztő anyag volt. Irodalmi mérték tekintetében — főleg az eredeti, nem fordított szépprózában — az elsőség Vértesi lapjáé. Ideológiai tekintetben a másik két újság messze elmarad mögötte. Az *Ország-Világ* minden tekintetben a haladó eszméket szolgálta, mégpedig olyan mértékben, hogy ennél egy polgári származású írók által, polgári olvasók részére szerkesztett lap nem mehetett tovább.

Megszűnése irodalmi életünknek nagy veszteséget jelentett. A magyar sajtó szegényebb lett egy ügyesen szerkesztett, bátor hangú, magas színvonalú lappal, amely nagyobb számú polgári családot tehetett volna fogékonnyá a haladó eszmék iránt. Szerkesztőségében a kor politikailag legfejlettebb írói dolgoztak, akiknek eredetileg is baloldali gondolkodását az évek óta közösen folytatott írói és szerkesztői munka megszilárdította, és tovább fejlesztette. Remélni lehetett, hogy a kis csoport aktív, befolyásos irodalmi ellenzékké fejlődik. Ehelyett írói 1871 után teljesen szétszóródtak.

⁷⁶ Egy ilyen tartalmú keltezetlen levele Abonyihoz megtalálható az OSZK levélgűjteményében.

^{76/a} A politikai háttérre: Pamlényi Ervin: A magyar nép története. II. Bp., 1954. 28. l.

Aldor Imre egy ideig különféle irodalmi munkákból tartotta fenn magát, az általa szerkesztett *Történelmi Könyvtárnak* például 37 füzetét maga írta. Végül — megfelelő megélhetés hiányában — tanári kinevezésért kellett folyamodnia. 1879-től Temesvárott, Székelyudvarhelyen és Cegléden tanított, a jó tollú publicista az irodalom számára teljesen elveszett.

Tóvölgyi Títusz, aki elvi szempontból legközelebb állt Vértesihez, és hozzá hasonlóan *Szegények harca* címen 1871-ben a kommünt pozitíven értékelő regényt írt, sok sikertelen kísérlet után Debrecenbe költözött, s ott teremtett magának polgári egzisztenciát. Az írással nem hagyott fel teljesen, de felfogása zavaros irányba tévedt. Élete végén spiritiszta lapot szerkesztett, és a magyar spiritisták vezetőjükként tisztelték.

Darmay Viktor a szó legszorosabb értelmében nyomorgott, és 28 éves korában tüdővészben pusztult el.

A csoport írói közül többen a jobb felé orientálódtak, és népies-romantikus nyomon haladva naív, patriarkális szemléletű műveket írtak. Ilyenek voltak Abonyi Lajos, Dalmady Győző, Komócsy József (a Ferenc József Rend lovagjává nevezték ki), Lauka Gusztáv stb.⁷⁷ Ábrányi Kornélt Deák-párti képviselőnek választották meg, Csukási József pedig, aki korábban otthagya az *Ország-Világ*ot, Rákosival együtt a szélső nacionalista *Budapesti Hírlap* alapítója, szerkesztője és tulajdonosa lett.

DEBRECENI ELLENŐR

Vértesire az egyre jobban kapitalizálódó kiadók az *Ország-Világ* megszűnése után nem bíztak lapszerkesztést. Valószínűleg dolgozott valamelyik napilap szerkesztőségében, de arra nincsen adat, hogy melyikben.

Regényeiben, elbeszéléseiben 1871 után még fokozott mértékben képviselte a polgári-demokratikus forradalom plebejus irányát: meggyőző erővel mutatott rá a magukat liberálisnak nevező vezető osztályok kép-mutató hazugságaira, a kizsákmányolt-kizsákmányoló közti antagonizmusra.

Sokat írt, írásainak elhelyezése mégsem okozott nehézséget. Nem okozott még Tisza Kálmán kormányra jutása után sem, amikor a demokratikus és liberális elvek a közéletben egyre jobban visszaszorultak. Szana Tamás szerint nagyon jól ismerte azt a francia szabályt, amely az unalmasnak kivételével minden műfajt jogosnak tart.⁷⁸ Az olvasók örömmel vették kézbe novelláit, a szerkesztők pedig néha szinte versengtek érte. Az írók kereseti viszonyai azonban a kiegyezés után sem javultak sokat. Szana Tamás a Petőfi Társaság 1882. évi titkári beszámolójában kénytelen megállapítani, hogy „oly írók ki minden gond, az anyagiakkal

⁷⁷ A magyar irodalom története. 4. köt. Bp., 1965. 451. 1.

⁷⁸ Szana: Eltévesztett utak. Hölgyek Lapja. 1877. 2. sz.

való küzdelem nélkül élhetne keble eszményének, alig ismerünk, a szépirodalom művelése nálunk még ma sem lehet életcél.”⁷⁹

Ezekből az évekből nem ismerünk Vértesi által írt politikai cikkeket. A politikától visszahúzódtott. Ennek egyik oka az, hogy a szélsőbal túlnyomórésze megtorpant, mihelyt arról volt szó, hogy hirdetett céljai elérésére bármiféle forradalmi vagy forradalminak minősíthető lépést tegyen. Vértesire minden bizonnyal hatással volt Kossuthnak egy 1875-ben Tóvölgyihez intézett levele. Ebben a turini remete a következőket írta: „E szót forradalom (mely nélkül magyar nemzet, magyar állam soha, de soha nem lesz) mindenki perrhoreszkálja, mindenki megtagadja, Irányi épp úgy, mint Deák ... A 48-as párt pedig lehetetlent akar. Igen, mert osztrák császár magyar királynak és 48 együtt lehetetlen ... 49 lehetséges, csak akarnia kell a nemzetnek, 48 nem az, ha még úgy akarná is. Én tehát, mint már sokszor mondtam egyik pártot sem helyeslem, sőt azért, hogy most is hontalan száműzött vagyok, egy eleven tiltakozásként állok minden párt ellenében, az önöké ellenében is.”⁸⁰

1879-ben Vértesi már 45 esztendő volt, nős, két gyermek apja. Egyre több munkát jelentett a szükséges anyagiak előteremtése. Ebben az időben kereste fel őt Kutasi Imre nyomdatulajdonos. Kérte, hogy vállalja el az általa kiadott *Debreceni Ellenőr* szerkesztését. Tisztességes jövedelmet ígért, és kilátásba helyezte, hogy pár év alatt önállósíthatja magát.

A író hosszas habozás után elfogadta az ajánlatot. Nehéz küzdelmébe került az elhatározás, mert az újság a kormánypártnak, a Szabadelvű Pártnak volt a helyi közlönye, a szerkesztés elvállalása tehát bizonyos szempontból elfeladást jelentett, nem ugyan a baloldali pártokkal szemben, amelyekhez való kapcsolata — részben a Kossuth levél hatása alatt — már előzőleg megszakadt, hanem a függetlenségi gondolattal szemben. Valódi érzelmei, demokratikus gondolkozása, meleg humanizmusa, az elnyomottak és gyengék iránti mély részvéte s az ebből fakadó éles társadalomkritikája azonban változatlan maradt, s ez szépirodalmi műveiből tükröződik vissza. Nem véletlen, hogy a debreceni évek alatt írt elbeszélései — novellásköteteinek már a címe is jellemző: *Öngyilkosok, Páriák* — és regényei — különösen a *Csiricsári Bertalan* — kritikai realizmusukkal tűnnek ki.

A *Debreceni Ellenőr* szerkesztését anyagi kényszerből vállalta el, de ha egyszer elvállalta, igyekezett kötelezettségének minél jobban megfelelni. A lap az új szerkesztő alatt a legkitűnőbb vidéki újságok egyikévé fejlődött. Hírányaga friss volt és megbízható, hangja még a legélesebb polemiaiban is mértéktartó, ízléses. Az érdekességet mindig megkülönböztette a szenzációhajhásztól. Terjedelme fokozatosan megnőtt. Szépirodalmi rovatában helyett kapott a beérkezett és fiatal tehetségek egész

⁷⁹ Koszorú. 1883.

⁸⁰ A levelet Tóvölgyi nyolc évvel később kivonatossan közölte a *Debreceni Ellenőr*-ben. 1883. jan. 28-i sz.

sora. Kevés olyan vidéki napilap akadt e korban, ahol Benedek Elek, Gárdonyi, Gozsdú, Jókai, Mikszáth, Margitay Tihamér, Muray Károly,

Vértési Arnold

Reviczky Gyula, Teleki Sándor, Tolnai, Tömörkény, Vachot Sándorné tárcáit, elbeszéléseit lehetett olvasni.

Az első debreceni évek anyagilag megfeleltek Vértési várakozásának. Megszerezte az újság tulajdonjogát, és 1882 végén — jórészt kölcsön pénzen és részletre — megvette a Tiszai Nyomdát. 1883 január-

jától itt nyomtatta a *Debreceni Ellenőrt*. Bécsből új, szebb betűket rendelt, hogy a külső kiállítás megfelelőbb legyen.

Állandóan kísérletezett, hogy újságját érdekesebbé, kelendőbbé tegye. A tiszaezlári per idején a nagy érdeklődésre való tekintettel naponta két kiadást dobott piacra, egy reggelit és egy délutánit. 1891-től *Vasárnap* címmel képes irodalmi mellékletet adott olvasóinak. Ezt egy pesti nyomda készítette 10—12 vidéki lap számára, és csupán az alcím jelezte, hogy a szóban forgó példány az *Újpesti Hírlapnak*, a *Zentai Naplónak*, a *Tolnamegyei Közlönynek* vagy a *Debreceni Ellenőrnek* a melléklete.

Még a Tiszai Nyomda megvételének évében új vállalkozásba kezdett: vidéki városban úttörő kezdeményezésként olcsó néplapot jelentetett meg, a *Debreceni Képes Újságot*. A nyolc oldal terjedelmű kis hetilap ismertette a hét eseményeit, verseket, elbeszéléseket tartalmazott. Az első lapját kép díszítette, többnyire elég művészietlen rajzú, durva vonalú fametszet. Ez többnyire valami aktuális eseményt ábrázolt: a tiszaezlári per szereplőit, az akkoriban nagy port felverő Majláth gyilkosságot, Szegedet, Fiume melletti halászfalut stb. Az utolsó két lapot rendszeren hirdetés foglalta el. Felelős szerkesztőként Karczag Vilmos szerepelt, az *Ellenőr* segédszerkesztője. Ára elég olcsó volt, 3 krajcár. Az első számot ezer példányban nyomták, ám hamar elkapkodták, és újabb kiadás vált szükségessé. A kelendőség később rohamosan csökkent, a vásárlók száma lepadt, és a kis lapot tíz hónapi fennállás után be kellett szüntetni.

A debreceni napilapok hetenkint csak ötször jelentek meg, pénteken és vasárnap nem. Ezért Vértesi 1884 januárjától egy pénteken megjelenő politikai hetilapot indított. A *Debreceni Újság* — ez volt a neve — párttonkízülinek vallotta magát, ámbátor lényegében épp annyira a kormányt támogatta, mint az *Ellenőr*. Ennek is Karczag Vilmos lett a szerkesztője. A *Debreceni Újság* felhasználta testvérlapjának hírforrásait, személyzetét, szerkesztőségét, nyomdáját, tárcarovatában ugyanazok a nevek szerepeltek.

Kelendőségét bizonyítja, hogy félévi fennállás után terjedelme megnőtt. Az utolsó szám 1887 június 24-én hagyta el a sajtót. Ekkorra már feleslegessé vált, mert a *Debreceni Ellenőr* is, az ellenzéki *Debrecen* is áttért a heti hatszori megjelenésre.

A nyolcvanas évek legnagyobb izgalmat keltő eseménye a tiszaezlári per és a vele kapcsolatos vád volt. Vértesi és újságja állásfoglalását ebben a kérdésben eleve meghatározta követkeetes és feltétel nélküli demokratizmusa. Tanúsítják ezt a *Debreceni Ellenőrnek* az antiszemitizmust élesen elítélő számai és szerkesztőjének elbeszélései, amelyekben fel sem vetődik a zsidóellenesség.

Vértesi egészsége a nyolcvanas évek végén nem volt kifogástalan, sokat panaszkodott a szívére. A szerkesztői tevékenység évről-évre jobban fárasztotta. Meg akart szabadulni tőle. „Már régóta elhatározott szándékom — írta 1892-ben — hogy a *Debreceni Ellenőr* szerkesztésétől

·
visszavonulva, a zsurnalisztikai és politikai izgalmaktól távol irodalmi munkásságomnak szentelem életem hátralevő részét.”⁸¹

Anyagi viszonyai hosszú ideig nem engedték meg ezt. A pénzzel való bánáshoz sohasem értett. Munkatársainak kizsákmányolása épp oly távol állott tőle, mint a kuporgatás, zsugoriskodás kispolgári „erénye”. Ilyen tulajdonságokkal nem gyűjthetett vagyont. A nyomdának és az újságnak a jövedelméből, az írói tiszteletdíjakból ugyan látszólag polgári jólétben élt, „csak itt-ott esett bepillantás az árnyékokba — írta Jenő fia évekkel később — hogy a jólét mögött ott rejtőzött az anyagi gond.”⁸²

1892-ben mégis úgy érezte, hogy valóra válthatja kedves tervét. A *Debreceni Ellenőr* szerkesztését február 3-án átadta Gyula bátyja hasonló nevű fiának, aki ekkor már ismert nevű elbeszélő és költő volt.

A sors azonban nem engedett hosszú pihenést. A nyomdát még mindig terhelte adósság, s ehhez újak jöttek. Egyik „barátja” nagyobb összegű váltót íratott alá vele, s ezt neki kellett kifizetnie. A következmény gyors és teljes anyagi romlás lett. Az év végén kénytelen volt a nyomdát és az újság tulajdonjogát eladni egy, a Szabadelvű Párt támogatásával erre a célra alakult vállalatnak, a Csokonai Nyomda Részvénytársaságnak. Az *Ellenőr* szerkesztését újból átvette, hogy megélhetését legalább átmenetileg biztosítsa, majd 1893 szeptemberében végleg lemondott róla, és visszaköltözött a fővárosba.

59 esztendősen korábban „kellett újra megismerni az úri szegénység kínos terhét”,⁸³ Egészsége nem engedte meg, hogy a nap egy részét szerkesztői asztal mellett töltsse. Így három gyermekét a szűkre szabott írói tiszteletdíjakból iskoláztatta. Ezek a tiszteletdíjak azonban — a kiegyezés körüli évekhez viszonyítva — nagyobbak lettek. Ebben része volt a szerzői jog védelméről szóló 1884. évi XVI. törvénynek.

A szerkesztéstől, a politikai élettől végleg visszavonult, az írást azonban nem hagyta abba. Alkotókészségét, szellemi frissességét, éles társadalomkritikáját mindvégig töretlen erőben őrizte meg. A tollat csak a halál tudta kicsavarni kezéből 1911-ben, 77 éves korában.

⁸¹ Debreceni Ellenőr. 1892. febr. 2-i sz.

⁸² Vértessy Jenő kéziratot naplója a szerző birtokában.

⁸³ U. o.

АРНОЛД ВЕРТЕШИ КАК РЕДАКТОР ГАЗЕТЫ

(Одна глава из истории венгерской печати в 1861—1871 годах)

(Резюме)

Арнолд Вертеши как писатель является одним представителем венгерских пионеров критического реализма, он в 1861—1871 годах работал редактором у многих газет. Сначала он играл значительную роль у Фекете Левеш (юмористическая газета). Как главный сотрудник этой газеты, он писал многих ее статей и в этих выступил против самодержавия (1861). Когда цензура запретила газету (Фекете Левеш) он работал редактором у Харанг, потом у Диватчарнок. Следствие неблагоприятных экономических и политических отношений, обе газеты он должен был прекратить.

В 1865 г. Арнолд Вертеши выдал газету нового типа, которая была рассчитана на широких кругов читателей, газету Кепеш Вилаг. Сначала, газета вышла в свет два раза в месяц, но с 1869-го года уже четыре раза в месяц. Издательство, братья Деутшх, ценили его редакторское мастерство тем, что в 1867-ом году поручили ему редактировать другую, более требовательную газету, Мадьярорсаг и Надьвилаг, а также Пешти Хирлаг.

Первые номера Пешти Хирлаг, соответственно намерениям издательства в политическом отношении были безпартийны и поддерживали правительство, но под руководством Вертеши, газета скоро изменила свое направление. Вертеши как сторонник Кошута, нападал на правительство и соглашение с габсбургской Австрией и требовал от правительства осуществление демократических идей. В таком смысле он выступил против III-го Наполеона и очень обрадовался, когда царь Микша, младший брат I-го Ференца Йожефа, провалился. Эта радикальная идея не нравилась издательством и через пол года прекратило газету (17 августа 1867 года).

Вертеши и дальше остался редактором у Мадьярорсаг и Надьвилаг, но в конце 1870-го года издательство неожиданно отступило его. Братья Деутшх осудили главным образом, что Вертеши во время провозглашения французской республики, выдал экстренных выпуск газеты и в этом номере он хвалил идею республики. Он получил материальное удовлетворение от издательства и из этого капитала он обосновал свою газету Орсак-Вилаг.

Эту его газету поддерживали многие известные писатели и ученые которые и раньше работали вместе с Вертеши. Газета так стала хорошим органом прогрессивных идей. В политике газета выступила против соглашения с Австрией. Во время француско-прусской войны она была нейтральна. В ней вышла в свет многих антимилитаристических статей и картин. О парижской коммуне в ней писали дружелюбно, не так как тогдашние венгерские газеты вообще писали, а когда коммун провалился, газета остро выступила против террора над коммунарами.

Орсак-Вилаг не имела долгую жизнь. Следствие материальных трудностей, через год прекратилась. Этого можно только сожалеть, потому что в многих отношениях служила делу прогресса и из ее писателей мог бы вырасти значительную группу оппозиционных писателей, но так сотрудники газеты разбежались. Сам Вертеши несколько лет жил только из неопределенного писательского гонорара. Потом в 1879—1892 годах следствие материальной нужды, он должен был принимать редакторскую работу у Дебрецени Елленор, эта газета поддерживала правительство. Под руководством Вертеши газета по литературному сторону достигла высокого уровня, но в политическом отношении в ней даже следы не были революционных идей.